МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ДОСТУП ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ДО БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ, ПРАВОСУДДЯ ТА ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ

КИЇВ – 2015

З М І С Т

Вступ	4-5
Доступ осіб з інвалідністю до безоплатної правової допомоги та правосуддя	6-29
Висновки та рекомендації	30-32
Вступ	33
Доступ осіб з інвалідністю до політичного життя	34-50
Висновки та рекомендації	51-53

Скорочення

ЗУ – Закон України;
КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України;
КЗпП – Кодекс законів про працю України;
ККУ – Кримінальний кодекс України;
Конвенція – Конвенція ООН про права інвалідів;
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України;
КУ – Конституція України;
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;
СКУ – Сімейний кодекс України;
ЦК – Цивільний кодекс України;
ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України;
ДСА України – Державна судова адміністрація України;
ДБН – державні будівельні норми;
Програма – Програма «Право на справедливий суд осіб з обмеженими можливостями»;
ІПТКС – інформаційно-платіжні програмно-технічними комплекси Самообслуговування;
Реєстр – Державний реєстр виборців України.

Вступ

Прагнення справедливості, несприйняття несправедливості, бажання жити достойно та користуватися своїми правами в повній мірі, намагання довести свою правоту, захиститися або непрості життєві обставини, які потребують вирішення – різні причини та ситуації приводять до будівель суду людей. Але при цьому всі вони однаково потрапляють у діючий механізм судової системи, інколи їм не зовсім зрозумілий, але який потребує чітко визначеного порядку, дотримання процедур та певного рівня обізнаності.

Без професійної правової допомоги або елементарної правової грамотності орієнтуватися тут непросто. Тим паче непростою видається ця задача для осіб з інвалідністю. Адже крім всіх поточних питань часто додаються й інші, пов’язані як з фізичним доступом до суду, так і з іншими обмеженнями, які в кожному випадку можуть бути особливими, але в загальній своїй масі вже складаються в окремий шар проблем та які можна, і слід вирішувати.

Право на ефективний доступ інвалідів до правосуддя закріплено на міжнародному рівні, а саме в статті 13 Конвенції про права інвалідів. Мета Конвенції про права інвалідів, прийнятої Організацією Об'єднаних Націй у 2006 році та ратифікованої Україною у 2009 році, полягає «в заохоченні, захисті і забезпеченні повного і рівного здійснення всіма інвалідами всіх прав людини та основних свобод, а також у заохоченні поваги притаманного їм достоїнства». Конвенція відображає основні зрушення в глобальному розумінні проблеми інвалідності та заходів реагування на неї. При цьому даний документ не встановлює нові особливі права для осіб з інвалідністю, а розкриває зміст вже існуючих прав людини саме для таких осіб та уточнює зобов’язання по їх забезпеченню.

Незважаючи на це, практичний досвід інвалідності, що є результатом взаємодії станів здоров'я, особистих факторів і факторів навколишнього середовища, варіюється в широких межах. Інвалідність часто ускладнюється соціальною проблематикою, яка, однак, не проявляється в рівній мірі у всіх інвалідів. Форми інвалідності можуть бути самими різними – декотрі з них призводять до значних обмежень, інші є менш «дискримінуючими». Проте всі особи з інвалідністю мають такі самі потреби, у разі необхідності, без зайвих і додаткових, порівняно з іншими громадянами, зусиль, отримати доступ до всіх необхідних їм послуг. Особи з інвалідністю досить часто стикаються з бар'єрами, що перешкоджають їхньому доступу до послуг, які для багатьох є звичними, в тому числі і при зверненні до суду.

Фізичні перешкоди, такі як ускладнений доступ до будівель, завузькі двері та коридори, сходи без пандусів або з непристосованими пандусами тощо, часто можуть стати для інвалідів додатковими перепонами на шляху до судових установ. Також на заваді можуть стати і нерозуміння процедур та, часто, неможливість оплатити фахову допомогу і побоювання дискримінації.

Проте слід зауважити, що за останні роки відбувається важлива трансформація у сприйнятті суспільством суті інвалідності. Головним питанням стає не як раніше «що не так з людиною», а більше приділяється увага тому, які безпосередні зміни може провести суспільство задля того, щоб особи з інвалідністю відчували себе повноправними членами суспільства у всіх сферах.

Доступ осіб з інвалідністю до безоплатної правової допомоги та правосуддя

В Україні вживаються заходи для забезпечення з інвалідністю ефективного доступу до правосуддя на рівні з іншими категоріями громадян. З цією метою, насамперед, створено необхідну законодавчу базу.

Так, згідно зі статтею 55 КУ права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Крім того, статтею 124 Основного Закону закріплено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також «привласнення» цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Відповідно до статті 2 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. Статтею 9 цього ЗУ також передбачено, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Національне законодавство також передбачає пільги щодо сплати особами з інвалідністю судового збору.

Відповідно до ЗУ «Про судовий збір» від сплати судового збору (тобто збору, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат) звільняються, зокрема:

позивачі - у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи;

особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники - у справах щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги;

інваліди Великої Вітчизняної війни;

інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів.

Положення процесуального законодавства на сьогодні передбачають можливість представництва й захисту в судовому процесі прав та інтересів осіб, які через певні обставини не можуть це робити самостійно. Так, частиною третьою статті 11 ЦПК передбачено, що суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам

особи, яку він представляє.

Частиною другою статті 29 ЦПК передбачено, що особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов’язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах їхнього законного представника.

Відповідно до статті 39 ЦПК права, свободи та інтереси недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні опікуни чи інші особи, визначені законом. Права, свободи та інтереси осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно піклувальники чи інші особи, визначені законом.

Згідно зі статтею 43 ЦПК у разі відсутності у сторони чи третьої особи, визнаної недієздатною або обмеженою у цивільній дієздатності, законного представника суд за поданням органу опіки та піклування ухвалою призначає опікуна або піклувальника і залучає їх до участі у справі як законних представників.

Поряд із цим, у випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах (стаття 45 ЦПК).

Відповідно до статті 55 ЦПК, учасниками цивільного процесу, зокрема, є перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу. Перекладачем може бути особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими. Перекладач допускається ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі. Перекладач зобов'язаний з'являтися за викликом суду, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом в процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють. За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків - відповідальність, встановлену законом.

Кодексом адміністративного судочинства України також передбачено положення щодо права особи на перекладача в судовому процесі. Зокрема, відповідно до статті 68 цього Кодексу, перекладачем є особа, яка, зокрема, вільно володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Рівність усіх учасників кримінального провадження перед законом і судом гарантується положеннями Кримінального процесуального кодексу України.

Так, відповідно до положень статті 7 КПК зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться: рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність.

Не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками.

У випадках і порядку, передбачених КПК, певні категорії осіб (зокрема, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.

Згідно з положеннями статті 52 КПК щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права у кримінальному провадженні, забезпечується обов'язкова участь захисника.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного сурдоперекладача (стаття 68 КПК).

Також відповідно до положень статті 21 КПК кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у порядку, передбаченому КПК.

Якщо інше не передбачено КПК, здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами України.

У свою чергу згідно зі статтею 22 КПК кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Статтею 24 КПК кожному гарантується право на оскарження

процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК, а також право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

Сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК (стаття 26 КПК).

Разом з тим положеннями статті 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення гарантується забезпечення законності при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення. Провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності.

Додержання вимог закону при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення забезпечується систематичним контролем з боку вищестоящих органів і посадових осіб, прокурорським наглядом, правом оскарження, іншими встановленими законом способами.

Відповідно до статті 23 ЗУ «Про прокуратуру» прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

З метою представництва інтересів громадянина в суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, може звертатися до суду з позовом (заявою, поданням); вступати у справу, порушену за позовом (заявою, поданням) іншої особи, на будь-якому етапі судового провадження; ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, порушеній за позовом (заявою, поданням) іншої особи; брати участь у розгляді справи; подавати цивільний позов під час кримінального провадження у випадках та порядку, визначених кримінальним процесуальним законом; брати участь у виконавчому провадженні при виконанні рішень у справі, в якій прокурором здійснювалося представництво інтересів громадянина або держави в суді; з дозволу суду ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та матеріалами виконавчого провадження, робити виписки з них, отримувати безоплатно копії документів, що знаходяться у матеріалах справи чи виконавчого провадження.

Згідно з частиною першою статті 59 КУ кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Формування та розвиток системи безоплатної правової допомоги є одним з пріоритетних напрямів діяльності Міністерства юстиції України, а здійснення загального управління у сфері надання безоплатної первинної

правової допомоги та безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228, віднесено до основних його завдань.

Основною метою реалізації зазначеного пріоритетного напряму діяльності Міністерства юстиції є створення дієвого механізму реалізації конституційного права кожного на правову допомогу, належне виконання Україною її міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, запровадження європейських стандартів у сфері надання правової допомоги та забезпечення рівного доступу до правосуддя. З огляду на актуальність виконання зазначених завдань Міністерство юстиції отримує достатню підтримку у формуванні та розвитку системи безоплатної правової допомоги від Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, а також міжнародних, іноземних та вітчизняних організацій.

Прийняття Верховною Радою України ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» (далі – Закон), який набрав чинності 9 липня 2011 року, дозволило Україні отримати належні правову базу та інституціональний механізм для реалізації статті 59 Конституції України щодо права кожного на правову допомогу, зокрема, у випадках, коли вона відповідно до закону повинна надаватись безоплатно, так і зобов'язань за низкою міжнародних договорів, які містять положення щодо надання правової допомоги і учасником яких є Україна. Зокрема, це Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, які прямо чи опосередковано встановлюють зобов'язання для держав-учасниць надавати безоплатну та кваліфіковану правову допомогу малозабезпеченим особам при обвинуваченні їх у вчиненні кримінальних правопорушень.

Так, у § 3 (c) статті 6 Європейської конвенції зазначається, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права, як захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Аналогічна норма міститься і у § 3 (d) статті 14 частини III Міжнародного пакту, відповідно до якої кожен має право при розгляді будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення бути судимим у його присутності та захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним самим захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли він не має достатньо коштів для оплати цього захисника.

Україна, ратифікувавши Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, взяла на себе зобов'язання

створити умови та можливості для надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим особам у тому числі і особам з обмеженими можливостями при обвинуваченні у вчиненні кримінального правопорушення.

Закон відповідно до Конституції України визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги.

Визначальними принципами надання правової допомоги, що гарантується державою, відповідно до Закону є її доступність та якість.

Закон передбачає надання безоплатної первинної правової допомоги та безоплатної вторинної правової допомоги.

Безоплатна первинна правова допомога - вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Безоплатна первинна правова допомога включає надання правової інформації, надання консультацій і роз'яснень з правових питань, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім процесуальних), надання допомоги в забезпеченні доступу осіб до безоплатної вторинної правової допомоги та медіації.

Право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та цим Законом мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України.

Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, спеціалізовані установи.

Відповідно до Закону безоплатну первинну правову допомогу в межах компетенції надають міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, їх територіальні органи в областях, районах та містах, обласні та районні державні адміністрації, міські державні адміністрації у місті Києві, сільські, селищні та міські ради; обласні та районні ради.

Також отримати безоплатну первинну правову допомогу можна у громадських приймальнях, консультативних пунктах, які діють при місцевих державних адміністраціях, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, виконавчих органах районних, міських рад, виїзних консультаційних пунктах для надання правової допомоги громадянам віддалених районів сільської місцевості, органах юстиції, центрах правової інформації та консультацій, створених при благодійних фондах, громадських організаціях, юридичних клініках, які створюються при юридичних факультетах вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Для забезпечення громадянам з інвалідністю належного доступу до правосуддя в Україні, крім створення відповідної законодавчої бази,

вживаються також заходи, націлені на формування належних умов для набуття цими людьми обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні.

З цією метою при органах юстиції створено мережу громадських приймалень, яка станом на 01 жовтня 2015 року налічує 661. Протягом дев'яти місяців 2015 року такими приймальнями надано близько 160 тисяч консультацій, частина яких стосувалась роз'яснень прав інвалідів.

Крім того для забезпечення доступу осіб з інвалідністю до безоплатної вторинної правової допомоги забезпечена співпраця з громадськими об'єднаннями інвалідів.

Значна увага приділяється також наданню безоплатної первинної правової допомоги людям з інвалідністю, які з об'єктивних причин не можуть звернутися до громадських приймалень.

Так, громадською приймальною, що створена при Первомайському міськрайонному управлінні юстиції Харківської області спільно з членами Первомайської районної молодіжної громадської організації «Молодь Первомайщини» здійснюються адресні виїзди до інвалідів та ветеранів Великої Вітчизняної війни, для надання безоплатної первинної правової допомоги.

Працівниками громадської приймальні, що створена при Золочівському районному управлінні юстиції Львівської області надається безоплатна первинна правова допомога громадянам з обмеженими можливостями в приміщенні громадської організації районної асоціації інвалідів міста Золочева.

Ефективним методом підвищення рівня правових знань осіб з обмеженими можливостями є ознайомлення з правами та механізмами їх захисту шляхом підготовки територіальними органами юстиції у доступній для сприяння формі та розповсюдження методичних матеріалів: посібників, пам'яток, буклетів, значна кількість яких присвячена саме зазначеній тематиці.

Зокрема, Головним територіальним управлінням юстиції у Запорізькій області розроблено буклет «Поняття інвалідності та окремі положення соціального захисту інвалідів в Україні». Головним територіальним управлінням юстиції у Полтавській області спільно з місцевою організацією інвалідів розроблено буклет «Порядок виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування інвалідам та дітям-інвалідам».

Основними питаннями, на які надавались роз'яснення, були: виплата інвалідам грошових компенсацій, створення та реєстрація громадських організацій інвалідів, право інвалідів на поліпшення житлових умов, безоплатні послуги із соціально-побутового і медичного обслуговування, пенсійне забезпечення, вартість оформлення спадкових прав, працевлаштування інвалідів, право на освіту, право на безоплатну вторинну правову допомогу, соціальний захист інвалідів, умови перерахування пенсій тощо.

Суттєвий внесок роблять і неурядові організації, які надають правові послуги населенню безоплатно. Зокрема, здійснює свою діяльність з підтримки формування системи безоплатної первинної правової допомоги Всеукраїнська благодійна організація «Українська фундація правової допомоги», метою створення якої є забезпечення доступу до правосуддя через надання правової допомоги та впровадження високих стандартів правосуддя в Україні.

Безоплатна вторинна правова допомога - вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання процесуальних документів (частина друга статті 13 Закону).

Зазначені правові послуги надають адвокати, які успішно пройшли відповідний конкурс та включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

З 01 січня 2013 року надається безоплатна вторинна правова допомога особам, зазначеним у пунктах 3 – 7 частини першої статті 14 Закону, а саме:

особам, до яких застосовано адміністративне затримання;

особам, до яких застосовано адміністративний арешт;

особам, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими;

особам, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;

особам, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, а також особам, засудженим до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі.

Надання правової допомоги зазначеним категоріям осіб забезпечується цілодобово регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, утвореними Міністерством юстиції України в 25 областях України. (додаток).

За статистичними даними, в період з 01 січня 2015 року по 01 листопада 2015 року регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги видано 64768 доручень про надання безоплатної вторинної правової допомоги, з них – 5 894 (9 %) доручень щодо здійснення захисту особам, які через свої фізичні або психічні вади (німі, глухі, сліпі тощо) не можуть самі реалізувати своє право на захист (мал.1)

Мал.1

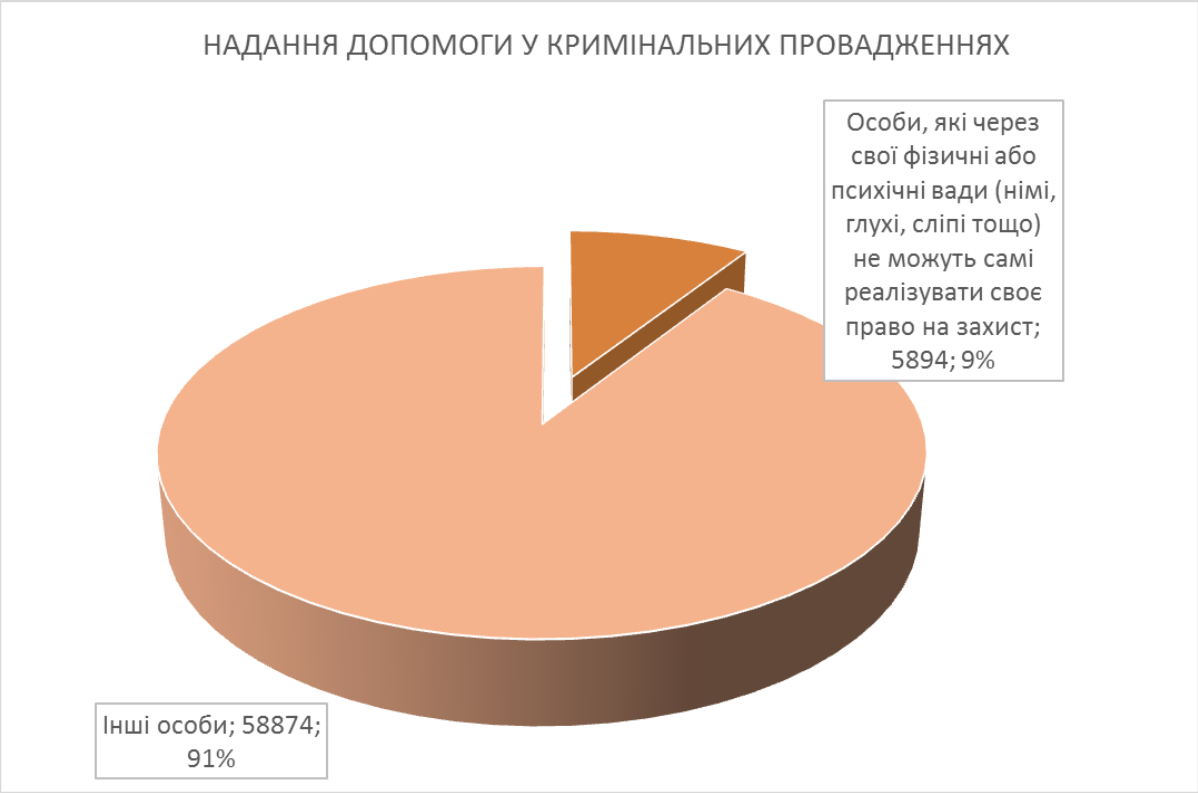

З 01 липня 2015 року, відповідно до положень Закону, безоплатну вторинну правову допомогу отримують також категорії осіб, визначені пунктами 1, 2, 8 – 12 частини першої статті 14 Закону:

особи, середньомісячний сукупний дохід сім'ї яких нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення;

інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім`ї, безпритульні діти;

особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;

особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання її недієздатною та поновлення її

цивільної дієздатності фізичної особи;

особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку;

особи, реабілітовані відповідно до законодавства України.

Таким чином, Закон визначає осіб з інвалідністю, як окрему категорію осіб, які мають право на всі види правових послуг, що передбачені частиною другою статті 13 Закону (захист, здійснення представництва інтересів осіб, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складення документів процесуального характеру).

Закріплення на рівні Закону права вищезазначених осіб на безоплатну правову допомогу свідчить про наближення українського законодавства до загальноприйнятих у демократичному світі стандартів захисту прав людини.

Відсутність законодавчо визначених процедур отримання безоплатної правової допомоги, право на отримання якої було у різні роки закріплене багатьма спеціальними законами за певними категоріями осіб, фактично не дозволяла таким особам скористатися своїм правом.

З метою надання безоплатної вторинної правової допомоги зазначеним категоріям осіб наказом Міністерства юстиції України від 10 березня 2015 року № 331/5 «Питання розвитку системи безоплатної вторинної правової допомоги», утворено 100 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги по всій Україні (додаток).

Під час розміщення центрів враховувалися такі технічні вимоги, як:

розташування центрів у доступному місці (центральна частина міста, зручність транспортного доступу, неподалік адміністративних будівель судів, органів прокуратури, внутрішніх справ тощо);

облаштування центрів пандусами з поручнем або спеціальними ліфтами;

розташування центрів на першому поверсі, з окремим входом;

наявності приймальні для роботи з клієнтами для зручності розташування особи з інвалідністю;

наявність кімнати для конфіденційного побачення клієнта з адвокатом для зручності розташування особи з інвалідністю;

облаштування санітарної кімнати для зручності осіб з інвалідністю тощо.

Додатково, у разі якщо центр розміщується не на першому поверсі, в будівлі на першому поверсі передбачено спеціально облаштоване місце для прийому осіб з інвалідністю працівником центру.

Законом визначено порядок звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Так, відповідно до статті 18 Закону звернення про надання одного з видів правових послуг подаються особами до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі – центр) за місцем фактичного проживання таких осіб незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування

особи.

Звернення про надання одного з видів правових послуг, що стосуються осіб, визнаних судом недієздатними, або дієздатність яких обмежена судом, подаються їх опікунами або піклувальниками за місцем фактичного проживання таких осіб або їх опікунів чи піклувальників незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи.

Разом із зверненням про надання безоплатної вторинної правової допомоги особа або законний представник особи повинні подати документи, що підтверджують належність особи або осіб, стосовно яких звертається законний представник, до однієї з вразливих категорій осіб, передбачених частиною першою статті 14 Закону.

Згідно зі статтею 19 Закону у разі звернення особи про надання одного з видів безоплатної вторинної правової допомоги центр зобов'язаний протягом десяти днів з дня надходження звернення прийняти рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Якщо особа належить до однієї з категорій осіб, передбачених частиною першою статті 14 Закону, центр приймає рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги і письмово повідомляє про це особу або її законного представника.

Якщо особа не має підстав для отримання безоплатної вторинної правової допомоги, центр приймає рішення про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги і надсилає копію цього рішення особі, яка звернулася про надання такої допомоги, з одночасним роз'ясненням порядку оскарження рішення про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги.

Згідно статистичних даних з 01 липня 2015 року по 01 листопада 2015 року центрами видано 5420 доручень про призначення адвокатів, з них 2 352 особам з інвалідністю, що складає 43 % від загальної кількості доручень (мал.2).

Мал.2

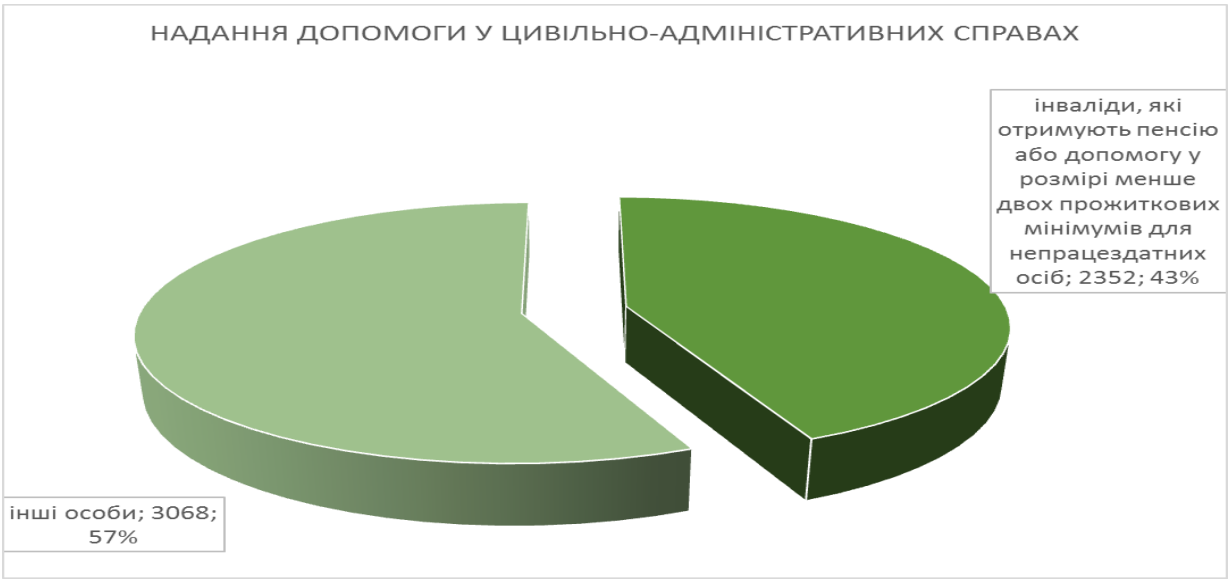

Деякі приклади успішних справ надання безоплатної вторинної правової допомоги

Визнання позову клієнтки після 8 років судового провадження у справі

Столичний адвокат, який працює у системі БПД, домігся позитивного для своєї клієнтки рішення суду у справі про визнання заповіту недійним, що тривала майже 8 років.

10.07.2015 на підставі доручення **Першого київського місцевого центру з надання БВПД** № 9 призначено адвоката **Богдана Моісеєнка** для надання безоплатної вторинної правової допомоги клієнтці, що звернулася до центру. Про центр їй стало відомо з інформаційного сюжету на телебаченні. **Право на отримання БВПД вона мала як інвалід 2-ої групи.**

Її проблема стосувалася наступного. З 2007 року у провадженні Дніпровського районного суду м. Києва перебувала справа за позовом клієнтки про визнання заповіту недійсним. Заповіт стосувався питання квартири, зокрема, її 1/3 частини, яку матір позивачки заповіла її невістці. Жінка оскаржила цей заповіт. Вона стверджувала, що спочатку цей заповіт був складений на її сина (рідного онука заповідачки), а потім несподівано переписаний на невістку. При цьому, як стверджувала позивачка, зміна заповіту на користь невістки відбувся під психологічним тиском на заповідачку – її матір, так як заповідач – бабуся, на момент складення заповіту перебувала у поважному віці, що дозволяє припустити, що вона не розуміла значення своїх дій. До того ж, заповідач страждала на хвороби, серед яких глухота та церебросклероз, при яких хворий позбавлений можливості діяти розсудливо, не розуміє значення та наслідки своїх дій.

Судові спори у цій справі тривали майже 8 років. Неодноразово змінювались позовні вимоги, призначалась та була проведена експертиза, результат якої не підтверджував вимог позивачки. Протягом тривалого розгляду назбиралось 5 томів матеріалів справи.

У зв’язку з цим сторона відповідача та позивача перебували у складних особистих стосунках.

Після того як адвокат вступив у справу, 02.09.2015 суд нарешті перейшов до розгляду справи по суті. Під час 2-х годинного судового засідання адвокату вдалося заспокоїти сторони, не допустивши загострення пристрастей, викласти усі аргументи на користь своїй клієнтки.

Відповідачі визнали позов: заповіт визнано недійсним; за клієнткою адвоката Моісеєнка визнано право власності на спірну 1/3 частини квартири.

Скасування на користь клієнта постанови слідчого про закриття кримінального провадження – результат представництва інтересів адвокатом із Одеси

Адвокат Георгій Григорук, представляючи інтереси свого клієнта у Приморському районному суді м. Одеси, домігся скасування постанови слідчого про закриття кримінального провадження, на відкритті якого наполягав позивач.

6 серпня 2015 року до Другого одеського місцевого центру з надання БВПД звернувся клієнт **(інвалід 2-ої групи)** з письмовими зверненнями про надання безоплатної вторинної правової допомоги, що полягала в поновленні його прав, пов'язаних з незаконним похованням іншої особи на ділянці, де розташовані могили його батьків. У своїх зверненнях чоловік просив надати правову допомоги для звернення до слідчого судді зі скаргою на дії слідчого одного з районних відділів ОМУ ГУМВС України в Одеській області, а також звернення до суду з позовом про приведення місця поховання в попередній стан.

Так, зі слів клієнта, у 2013 році йому стало відомо про те, що шляхом використання підробленої заяви від імені його брата на огородженій ділянці кладовища, де розташовані могили батьків клієнта, було здійснено незаконне поховання іншої особи за незаконною згодою відповідної юридичної особи.

Чоловік звернувся із відповідною заявою до правоохоронних органів про вчинення злочину, передбаченого ст. 358 ч. 3 Кримінального кодексу України (Використання завідомо підробленого документа). Натомість 4 грудня 2013 року слідчим СВ Приморського РВ ОМУ ГУМВС України в Одеській області було винесено постанову про закриття кримінального провадження.

На думку клієнта, вказане рішення слідчого про закриття кримінального провадження було прийнято неправомірно через не проведення жодної експертизи, не проведення допитів жодної особи, у тому числі і клієнта, та не проведення інших процесуальних дій.

Рішення слідчого клієнтом не оскаржувалось у зв'язку з відсутністю правової обізнаності.

6 серпня 2015 року, в день надходження письмових звернень від клієнта, місцевим центром було прийнято рішення призначити йому адвоката **Георгія Григорука**. Адвокат отримав два відповідних доручення на представництво інтересів клієнта, зокрема, з питання оскарження дій слідчого у кримінальному провадженні — доручення № 16, та з питань подання позовної заяви в рамках цивільного провадження — доручення № 17.

У межах отриманого доручення № 16 адвокат Григорук підготував клієнтові скаргу на постанову слідчого про закриття кримінального провадження з обґрунтуванням необхідності поновлення пропущених строків на оскарження.

Адвокат із Чернігівщини Pro Bono допоміг переселенці

Адвокат Сергій Гробок, який надає безоплатну вторинну правову допомогу та співпрацює із Регіональним центром з надання БВПД у Чернігівській області, допоміг сім'ї переселенки із Луганщини відшкодувати матеріальну шкоду, завдану внаслідок ДТП.

У травні 2015 року до Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Чернігівській області звернулась жінка, інвалід 2-ої групи, з проханням надати адвоката за рахунок держави. Минулого року її сім'я переїхала з Луганська до Чернігова через окупацію обласного центру незаконними терористичними формуваннями та загрозою у зв'язку із цим життю її близьких. Незадовго після того її чоловік, який є **інвалідом І-ої групи (обмежений в пересуванні самостійно),** втрапив у ДТП, по факту чого було порушене кримінальне провадження. На нього було складено протокол про відповідне правопорушення як на винуватця ДТП. Однак чоловік себе таким не вважав. Саме із цією проблемою жінка прийшла до центру у травні 2015 року. Втім, тоді вона не могла отримати БВПД, так як надання такої в цивільних та адміністративних справах згідно чинного законодавства розпочалося із 1 липня 2015 року.

6 липня 2015 року жінка повторно звернулася за допомогою – уже до щойно відкритого Чернігівського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги – з проханням в отриманні безоплатної вторинної правової допомоги в інтересах її чоловіка. При спілкуванні з'ясувалось, що її чоловік не є суб'єктом права на БВПД, оскільки розмір його пенсії по інвалідності перевищує два прожиткових мінімуми для непрацездатних осіб.

Адвокат Сергій Гробок, який співпрацює із Регіональним центром з надання БВПД у Чернігівській області, погодився допомогти сім'ї переселенки Pro Bono. Зокрема, вивчивши усі обставини ДТП, він підготував кілька клопотань, унаслідок чого проведено дві додаткові експертизи.

За результатами експертиз винуватими визнано обидві сторони та відповідне кримінальне провадження було закрито. Адвокатом також підготовано позов проти страхової компанії стосовно розміру відшкодування матеріальної шкоди, завданої його клієнту внаслідок цього ДТП. Однак питання вирішилось у досудовому порядку – страхова компанія прийняла рішення про відшкодування матеріальної шкоди у розмірі 100%.

Встановлено факт загибелі особи у зоні АТО у судовому порядку – зусиллями адвоката на Харківщині

16 вересня 2015 року Лозівським міськрайонним судом ухвалено рішення у справі першого клієнта Лозівського місцевого центру з надання. Встановлено факт, який має юридичне значення, а саме: факт участі та загибелі особи у бойових діях під час виконання бойового завдання в ході антитерористичної операції на сході України. До сьогодні подібні справи на розгляді в судах Харківської області не перебували. Завдяки адвокату Світлані Остапенко, його професійній участі у справі, створено прецедент.

14.07.2015 року до Лозівського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги звернувся громадянин Потапенко Василь Григорович*, 1949 р.н., пенсіонер, **інвалід 2-ї групи,** який проживає у м. Лозова, Харківської області. Про існування центру йому стало відомо із веб-сайту Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги.

До Лозівського місцевого центру Василя Григоровича привела біда – загибель сина. Зокрема, він звернувся за роз'ясненням щодо порядку визнання за його сином, 1976 року народження, статусу загиблого в зоні антитерористичної операції, а за сім'єю сина — статусу сім'ї загиблого в зоні антитерористичної операції.

Після отримання роз'яснення від працівника центру, Василь Григорович 14.07.2015 року подав звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги, що передбачає складення заяви про визнання за його сином, статусу загиблого в зоні проведення АТО, а за сім'єю сина — статусу сім'ї загиблого в зоні антитерористичної операції. Також він надав центру копії паспорту, реєстраційного номера облікової картки платника податків, пенсійного посвідчення та виписку з розпорядження про призначення пенсії, видану Управлінням Пенсійного Фонду України в Лозівському районі Харківської області.

Перевіривши належність Василя Григоровича до відповідної категорії суб'єктів, яким надається безоплатна вторинна правова допомога відповідно до статті 14 Закону України "Про безоплатну правову допомогу", центром призначено адвоката — **Світлану Остапенко,** якій було видано доручення для надання безоплатної вторинної правової допомоги клієнту від 17.07.2015 року № 1.

Адвокатом було здійснено всі передбачені законодавством процесуальні дії щодо підготовки та подачі до суду заяви про встановлення фактів, що мають юридичне значення, при цьому в заяві заінтересованими особами нею було визначено Управління праці та соціального захисту населення Лозівської міської ради Харківської області, Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників АТО, Кабінет Міністрів України, Антитерористичний центр при СБУ, Головне управління МВС України в Дніпропетровській області; також в заяві нею було зазначено підстави звільнення позивача від сплати судового збору.

16.09.2015 року Лозівським міськрайонним судом Харківської області винесено рішення (справа № 629/3495/15-ц, номер провадження 2-о/629/112/15) про задоволення вимог Потапенка Василя Григоровича* у повному обсязі та визнано факти участі та загибелі його сина під час бойових дії у районі с.Маріїнка Донецької області, тобто в зоні антитерористичної операції під час виконання бойового завдання.

Згідно п.9 ч.1 ст. 5 Закону України "Про судовий збір" позивач звільнений від сплати судового збору.

**Ім'я, прізвище та по батькові змінено*

Відновлення інтересів клієнта в досудовому порядку – успіх адвоката з Одеси

Адвокат Ірина Казарян, що надавала безоплатну правову допомогу за дорученням Другого одеського місцевого центру з надання БВПД, допомогла жінці відстояти її майнові інтереси, та вирішити питання із затопленням квартири в досудовому порядку.

Людмила (інвалід 3-ої групи) стала першим клієнтом Другого одеського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, звернувшись до нього 1 липня 2015 року. Потреба у захисті її прав виникла через затоплення її квартири сусідами та, як наслідок, пошкодження житла і нанесення матеріальної шкоди. Винуватці затоплення відмовлялись від відшкодування жінці матеріальних збитків, понесених у зв'язку із цим.

За рішенням центру клієнтці було призначено адвоката **Ірину Казарян** для складення та подання від її імені позовної заяви до суду та представництва її інтересів в суді в рамках виданого Центром доручення № 1.

Завдяки зусиллям адвоката спірне питання жінки було вирішено в досудовому порядку. Так, нанесені сусідами пошкодження житла були добровільно усунені шляхом проведення ремонту квартири. ЇЇ майнові права на відшкодування збитків відновлено. У зв'язку з чим клієнтка прийняла рішення не звертатись до суду та надала до центру лист, в якому висловила вдячність за надану їй кваліфіковану правову допомогу як адвокату Ірині Казарян, так і працівникам Другого одеського місцевого центру з надання БВПД.

У разі звернення до центрів, зокрема, осіб з вадами слуху (глухонімих осіб), центром забезпечується залучення сурдоперекладача для таких осіб.

З метою врегулювання питання на законодавчому рівні залучення перекладачів та сурдоперекладачів для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги категоріям осіб, які відповідно до Закону мають

право на її отримання, Міністерством юстиції України розроблено відповідний проект постанови Кабінету Міністрів України.

Проект постанови передбачає внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для оплати та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2013 року № 130, зокрема, оплату послуг, пов'язану із залученням перекладачів та сурдоперекладачів для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги категоріям осіб, передбаченим Законом. Залучення здійснюватиметься на підставі договору, укладеного між головним розпорядником бюджетних коштів нижчого рівня і виконавцем, акта про виконання робіт та/або надання документів, що підтверджують надання послуг.

Крім того, з метою спрощення доступу осіб з інвалідністю (зокрема, осіб з інвалідністю 1 групи) до безоплатної вторинної правової допомоги працівники центрів, за згодою, здійснюють виїзди за місцем проживання таких осіб.

Також, з 05 жовтня 2015 року у місті Чернівці працює перший кол-центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Зателефонувавши за єдиним номером безоплатної правової допомоги в Україні – 0 800 213 103 – особи, у тому числі з інвалідністю, можуть дізнатись інформацію щодо того, де можна отримати безоплатну правову допомогу, у чому вона полягає та що необхідно для її отримання.

Центрами проводяться заходи щодо інформування населення про порядок та підстави отримання безоплатної вторинної правової допомоги.

Наприклад, в листопаді 2015 року відбулась робоча зустріч директора Чернігівського місцевого центру з надання БВПД з директором Чернігівського учбово-виробничого підприємства Українського товариства сліпих (УВП УТОС).

Під час робочої зустрічі надано інформацію про діяльність Чернігівського місцевого центру з надання БВПД, звернуто увагу на право осіб з інвалідністю на отримання безоплатної вторинної правової допомоги та роз'яснено порядок його реалізації, ознайомлено з порядком подання та порядком розгляду звернень про надання безоплатної вторинної правової допомоги. Також обговорювались питання особливостей подачі та розгляду звернень від осіб з інвалідністю з вадами зору.

У 2013 році в рамках реалізації проекту: «Оцінка впровадження програми опитування за методологією карток громадянського звітування та здійснення аналізу забезпечення рівного доступу осіб із обмеженими фізичними можливостями до правосуддя», який реалізовано за підтримки проекту USAID «Справедливе правосуддя», Регіональним громадським благодійним фондом «Право і Демократія» було здійснено роботу з судами, громадськими організаціями та активістами, що представляють осіб із обмеженими фізичними можливостями, та спільно розроблено методологію здійснення громадського аудиту будівель суду, а також

проведено спільні публічні заходи з органами місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які дали можливість вирішити та покращити частину проблемних питань доступу інвалідів до правосуддя*.

За результатами проведеного аналізу було встановлено, до прикладу, що незрячі особи та особи з вадами зору та слуху не можуть належним чином у суді отримувати необхідну для них інформацію стосовно руху їхньої справи, не можуть вільно ознайомлюватися з матеріалами справи, самостійно представляти свої інтереси у судових засіданнях.

Дана ситуація склалась внаслідок відсутності у судах умов, за яких вони могли б безперешкодно скласти та подати заяви, клопотання, інші процесуальні документи або за сторонньою допомогою прослухати голосову, необхідну їм по справі інформацію.

Особи з вадами слуху та мови досить часто внаслідок відсутності акредитованих перекладачів жестової мови стають жертвами зловживань інших учасників процесу, що суттєво впливає на їх довіру об’єктивності розгляду судових справ, в яких вони є стороною.

На даний час більшість приміщень судів, у яких відбувались дослідження, є критично недоступною для осіб, що пересуваються на інвалідних візках. Дана ситуація призводить до того, що ця категорія осіб фактично позбавлена можливості брати участь у судових засіданнях, учасниками яких вони є, оскільки фізично не існує можливості потрапити до приміщень судів.

Вищевикладене фактично свідчить про відсутність в Україні законодавчо визначеного механізму, який забезпечує реальний доступ людям з інвалідністю до правосуддя на рівні з іншими членами суспільства.

Проблема доступності до правосуддя складається з кількох основних аспектів:

1) *Забезпечення архітектурної доступності.* Проблема архітектурної доступності приміщень судів є однією із ключових, оскільки приміщення судів в більшості випадків не були збудовані (облаштовані) як приміщення суду, а були перебудовані або реконструйовані, а деякі орендуються судовою адміністрацією. Однак для часткового покращення архітектурної доступності слід здійснити низку таких кроків:

облаштування місць для паркування автомобілів інвалідів поблизу входу в приміщення суду, позначених відповідними знаками;

---

*Аналіз стану доступності до правосуддя людей з особливими потребами проведено у: Апеляційному суді Львівської області; Трускавецькому міському суді Львівської області; Тернопільському адміністративному окружному суді; Тернопільському міськрайонному суді Тернопільської області; Івано-Франківському окружному адміністративному суді; Коломийському районному суді Івано-Франківської області; Тячівському районному суді Закарпатської області; Мукачівському міськрайонному суді Закарпатської області; Кіцманському районному суді Чернівецької області; Чернівецькому окружному адміністративному суді; Харківському апеляційному адміністративному суді; Харківському окружному адміністративному суді; Вінницькому окружному адміністративному суді; Вінницькому апеляційному адміністративному суді; Ярмолинецькому районному суді Хмельницької області; Красилівському районному суді Хмельницької області; Апеляційному суді Волинської області; Приморському районному суді м. Одеси; Одеському окружному адміністративному суді.

облаштування будівель відповідно до вимог державних будівельних норм пандусом з поручнями;

проведення робіт з благоустрою прилеглої до суду території, зокрема, пониження бордюрних плит тротуару;

встановлення кнопки виклику персоналу (охорони), що дало б можливість забезпечити зручний доступ до вікна прийому та видачі документів, інформаційного кіоску, стендів з довідковою інформацією;

встановлення звукового орієнтиру, який здійснюватиме подачу звукового сигналу – для забезпечення безперешкодного доступу осіб із вадами зору до приміщення суду та орієнтування їх у просторі на центральному вході у приміщення суду;

розміщення, за можливості, канцелярій суду та залів судових засідань на першому поверсі;

нанесення на сходинках приміщення суду маркування у вигляді контрастних смуг для орієнтації людей із вадами зору;

покращення освітлення прилеглої території суду та приміщень суду;

облаштування санітарної кімнати для зручності осіб з інвалідністю.

2) *Забезпечення інформаційної доступності.* Доступ до інформації має важливий характер, оскільки від даного показника залежить на скільки особа буде ознайомлення з інформацією про роботу суду, графіком розгляду судових справ, зразками документації тощо.

Для покращення інформаційної доступності судам та територіальним управлінням судової адміністрації важливо здійснити такі конкретні заходи:

забезпечення обов’язкової участі при розгляді кримінальних, цивільних, адміністративних справ, сторонами в яких є особи з вадами слуху, перекладача жестової мови, який має відповідний документ, що засвідчує кваліфікацію такого перекладача;

створення технічних умов та надання окремої кімнати для ознайомлення з судовою справою людей з інвалідністю, які беруть участь в судових засіданнях або представників, які мають інвалідність;

запровадження в суді посади «помічника людини з інвалідністю», до обов’язків якого буде входити надання допомоги людям з інвалідністю при ознайомленні з документами, супроводження особи з інвалідністю в приміщенні суду, допомога при написанні заяв, клопотань або інших процесуальних документів;

дублювання судової інформації рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) на відповідній табличці, встановлення позначок на перилах з вказівкою поверху будівлі;

розміщення в добре освітлених місцях друкованої інформації зі збільшеним шрифтом.

3) *Забезпечення правової доступності.* З метою належного забезпечення правової доступності людей з інвалідністю до правосуддя важливо створювати сприятливі умови, які дадуть можливість цим особам ефективно реалізовувати свої права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб

життя. Актуальним залишається і питання законодавчого закріплення норм, які б стосувалися порядку ознайомлення з матеріалами справ незрячими громадянами, підписання ними процесуальних документів, підготовки сурдоперекладачів, які фахово володіють юридичною термінологією, дублювання судової інформації в аудіо-форматі на офіційних веб-сторінках судів, використання відео-конференц зв'язку у справах, де стороною є людина з інвалідністю, можливість отримати людиною з інвалідністю тощо.

Вирішення даних питань у значній мірі відноситься до повноважень парламенту, оскільки існує потреба внести законодавчі зміни, однак частину питань можна вирішити за допомогою об'єднання зусиль та взаємодії органів державної влади, судової адміністрації, судів та громадськості.

Враховуючи здобутий досвід роботи Регіонального громадського благодійного фонду «Право і Демократія», впродовж 2014-2015 років проводиться широка національна кампанія з аудиту доступності до правосуддя людей з інвалідністю та заходи з посилення організаційної спроможності та активізації роботи організацій, які представляють права та інтереси людей з інвалідністю у різних куточках держави (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська, Хмельницька, Вінницька, Тернопільська, Волинська, Харківська, Одеська області). На базі проведеної діяльності здійснюється розробка ефективних та дієвих механізмів для органів судової влади, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з метою суттєвого покращення доступності людей з інвалідністю до правосуддя.

З метою досягнення успішних результатів реалізації проекту було вжито таких заходів:

створено коаліцію партнерських організацій, які працюють у сфері захисту прав та свобод осіб інвалідністю;

здійснено вдосконалення спостережної картки для проведення моніторингу у судах;

виготовлено інформаційні таблиці з дублюванням судової інформації шрифтом Брайля для розміщення у судах, які приймали участь у проведенні аудиту;

розроблено аудіо-записи з нормами законодавства про судоустрій та процесуального законодавства про основні права, норм Конвенції про права інвалідів та іншого законодавства, передано їх у бібліотеки Українського товариства сліпих (УТОС) та розміщено на веб-сторінках інших партнерських організацій, які захищають права та інтереси людей з інвалідністю;

здійснено друк актів законодавства та правопросвітницьких матеріалів шрифтом Брайля для безкоштовного розповсюдження через бібліотеки Українського товариства сліпих;

проведено регіональні круглі столи у містах Ужгороді, Тернополі, Вінниці, Одесі, за участі суддів, адвокатів, представників громадських організацій, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на тематику покращення доступності осіб з інвалідністю до

правосуддя;

виготовлено та поширено інформаційний звіт з даними моніторингу, розробленими висновками і рекомендаціями;

проведено кампанії з лобіювання законодавчих змін. Проведено робочі зустрічі з парламентарями та представниками органів виконавчої влади, експертами, представниками Національної асамблеї інвалідів України, з метою обговорення та впровадження законодавчих змін та приведення нормативно-правової бази у відповідність до європейських і міжнародних стандартів;

здійснено формування переліку пропозицій до парламенту України, місцевих органів влади, судів та ДСА щодо можливостей покращення їх діяльності та забезпечення рівного доступу осіб з обмеженими можливостями до правосуддя.

Для реалізації завдань проекту було залучено до співпраці експертів з таких організацій: Львівське обласне відділення Українського фонду «Реабілітація інвалідів»; Карпатське Агентство з захисту прав людини «Вестед» (м. Ужгород); Громадська організація «Станіславська правозахисна група» (м. Івано-Франківськ); Громадська організація «Чернівецький міський центр захисту приватних підприємців та підприємств малого бізнесу» (м. Чернівці); Львівська територіальна організація Українського товариства Сліпих (УТОС); Львівська територіальна організація Українського товариства Глухих (УТОГ); Національна асамблея інвалідів України.

Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501 затверджено Національну стратегію у сфері прав людини (далі – Стратегія), метою реалізації якої є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини та створення в Україні ефективного механізму їх реалізації та захисту.

Стратегія, серед іншого, передбачає такий важливий напрям, як забезпечення права доступу до суду, зокрема, осіб з особливими потребами, в тому числі людей з обмеженими можливостями.

Відповідно до Протоколу № 128 засідання Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року», доручивши Секретаріату Кабінету Міністрів України оформити його відповідно до § 55^1 Регламенту Кабінету Міністрів України.

Згідно з положеннями пунктів 2, 3 частини першої статті 149 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» до повноважень ДСА України належить, зокрема, забезпечення належних умов діяльності судів загальної юрисдикції та вивчення практики організації діяльності судів.

Так, судами та територіальними управліннями ДСА України на місцях вживаються всі можливі заходи стосовно забезпечення доступності приміщень судів та судової процедури для маломобільних груп населення (далі — МГН), зокрема, проводиться інструктаж працівників апаратів судів, а також

представників охоронних структурних підрозділів щодо правил поводження, надання допомоги МГН. Із метою покращення навичок спілкування та роботи з особами з особливими потребами, які звертаються до суду за захистом своїх прав, проведено відповідні семінари-тренінги для працівників апаратів судів.

За результатами опитування громадян визначено проблемні питання та наразі вживаються заходи із вдосконалення роботи судових установ. На першому поверсі, у разі можливості, розміщуються приміщення "вільного доступу", а саме: приймальня суду, канцелярія, зали судових засідань тощо. Для людей з вадами зору в судах започатковано застосування інформації шрифтом Брайля (інформаційні таблички з напрямком руху, назвами судів, кабінетів, залів тощо) та маркування перепадів підлоги (нанесення фарбою яскраво-жовтого кольору попереджувальних смуг на сходинки тощо).

Водночас слід наголосити, що забезпечення доступу до приміщень судів людей з особливими потребами та створення для цієї категорії громадян відповідних умов у приміщеннях судів є складовою нагальної проблеми органів судової влади — забезпечення судів належними приміщеннями.

На сьогодні із 677 судів загальної юрисдикції (без урахування судів, розміщених в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також місцевих загальних судів Донецької та Луганської областей, які залишаються на території, не контрольованій українською владою) лише 115 (17 відсотків) здійснюють правосуддя у відповідних умовах, що максимально наближені до характеристик належного приміщення за основними параметрами, встановленими ДБН. Решта приміщень судів потребують проведення робіт з реконструкції, капітального ремонту або нового будівництва.

Приміщення всіх судів потребують вжиття додаткових заходів, пов’язаних з їх пристосуванням (адаптацією) під потреби людей з особливими потребами.

Питання забезпечення доступності приміщення суду та судової процедури для маломобільних груп населення, у частині, що стосується реалізації принципів архітектурної доступності, а також пристосування (адаптацію) об’єктів та середовища для цих груп населення, регламентується чинним законодавством у сфері містобудування, будівництва та архітектури, у тому числі ДБН.

Основоположним у зазначеній сфері можна вважати ДБН В.2.2-17:2006 «Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення».

У 2010 році наказом Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 17.05.2010 № 175 затверджені ДБН В.2.2-26:2010 «Будинки і споруди. Суди», якими, також, регламентуються питання доступності будівель та приміщень судів для МГН.

Проблемні питання зі створення в приміщеннях судів зручних умов для МГН, у тому числі: обладнання пандусів, ліфтів, підйомників, санітарно-гігієнічних приміщень для МГН, облаштування окремих спеціально пристосованих під потреби МГН місць для ознайомлення з матеріалами

судової справи, безперешкодного проїзду інвалідного візка коридорами установи шляхом розширення дверних прорізів та коридорів, зняття порогів тощо, залишаються в більшості приміщень судів невирішеними, оскільки це неможливо зробити без проведення робіт з реконструкції, капітального ремонту або нового будівництва.

При цьому, одним із головних чинників щодо успішного вирішення питання приміщень судів, які відповідатимуть визначеним нормам, залишається належний рівень фінансового забезпечення державою потреб судової влади, у тому числі виділення капітальних видатків для проведення робіт з будівництва, реконструкції та капітального ремонту.

Планом заходів щодо приведення приміщень місцевих загальних, окружних адміністративних, господарських судів та відповідних апеляційних судів у стан, що за основними параметрами забезпечує належні умови для здійснення правосуддя, схваленим з урахуванням доповнень рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 31 та затвердженим Головою ДСА України, протягом 2015 року передбачено вжиття першочергових заходів щодо забезпечення безперешкодного доступу МГН до приміщення суду, а саме: облаштування входів пандусами, кнопками виклику, табличками з відповідною інформацією, а також визначення відповідальних працівників суду, які допомагатимуть таким особам в суді. Передбачені Планом заходи мають здійснюватися в межах кошторисних призначень та виділених додаткових бюджетних асигнувань.

Протягом 2014 року та першого півріччя 2015 року кількість пандусів, встановлених на входах до будівель судів згідно з вимогами ДБН, збільшилася на 4,3 %: на початок 2014 року таких пандусів було 13,5 %, на кінець першого півріччя 2015 року – 17,8 %.

ДСА України постійно впроваджуються сучасні технології з автоматизації судових процесів та модернізації технічної бази судової системи в цілому.

У місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції введено в експлуатацію стаціонарні системи відеоконференц зв’язку для проведення судових засідань (процесуальних дій) у режимі відеоконференції.

З метою належного функціонування систем відеоконференц зв’язку суди забезпечені каналами інтернет-зв’язку.

Також, ДСА України розпочато поетапне запровадження системи «Електронний суд». Основна мета цього проекту полягає в налагодженні процесу оперативного обміну інформацією в електронному вигляді між судовими установами, учасниками судового процесу та іншими державними структурами для забезпечення справедливого та неупередженого правосуддя в Україні. Система є зручною, зрозумілою і доступною. І скористатися нею зможе кожен, хто має доступ до мережі Інтернет і мобільний телефон.

У всіх місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції, починаючи з 2013 року, запроваджено порядок надсилання судами учасникам судового процесу та кримінального провадження текстів судових повісток у вигляді

SMS-повідомлень, а також порядок щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу (кримінального провадження) із застосуванням автоматизованої системи документообігу суду за виключенням положень стосовно надсилання до суду електронних документів учасниками судового процесу (кримінального провадження). Тобто, на сьогодні надсилання електронних документів здійснюється в односторонньому порядку — судом особам, які беруть участь у справі.

Крім того, у 2015 році запроваджено зручний для учасника судового процесу спосіб оплати судового збору — оплата в он-лайн режимі через веб-портал судової влади України без відвідування банківської установи.

З метою покращення інформаційної доступності людей з особливими потребами до правосуддя ДСА України здійснюються заходи щодо облаштування інформаційно-платіжними програмно-технічними комплексами самообслуговування приміщень місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції, що дозволить отримувати в електронній формі із сайту суду інформацію про стан розгляду справ, судові процедури, новини суду, також забезпечить можливість здійснювати розрахунок і сплату судового збору, адміністративних стягнень та демонстрацію довідкових матеріалів, наданих ДСА України.

Всеукраїнською громадською організацією інвалідів «Правозахисна спілка інвалідів» розроблено Програму «Право на справедливий суд осіб з обмеженими можливостями» (далі – Програма). Програма розроблена у відповідності до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 та схвалена Рішенням Суддів України від 05 червня 2015 року № 54.

Програма, відповідно до напрямку №1, передбачає облаштування приміщень судів загальної юрисдикції України до 1 грудня 2016 року ІПТКС.

НАПРЯМ №1: ОБЛАШТУВАННЯ ПРИМІЩЕНЬ СУДІВ ІПТКС.

Облаштування приміщень судів ІПТКС направлено на автоматизацію роботи судів. Реалізація напряму №1 дозволяє суттєво заощадити час споживачів судових послуг, суддів та працівників апарату суду.

ІПТКС використовує унікальне програмне забезпечення, яке надає можливість відвідувачам суду в режимі 24\7 автоматично розраховувати розмір суми, сплачувати судовий збір, адміністративні стягнення тощо та отримувати відповідну банківську квитанцію.

Комплекс самообслуговування обладнаний інформаційним монітором, який надає можливість споживачам судових послуг отримувати необхідну інформацію, у тому числі зразки процесуальних документів.

Візуалізація моделі застосування ІПТКС в роботі судів

Робота ІПТКС відповідає нормам законодавства, а саме: Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», постанові Правління НБУ від 12.02.2013 року № 42 «Про врегулювання питань щодо приймання готівки для подальшого її переказу».

1. *Візуалізація роботи платіжного модуля ІПТКС*

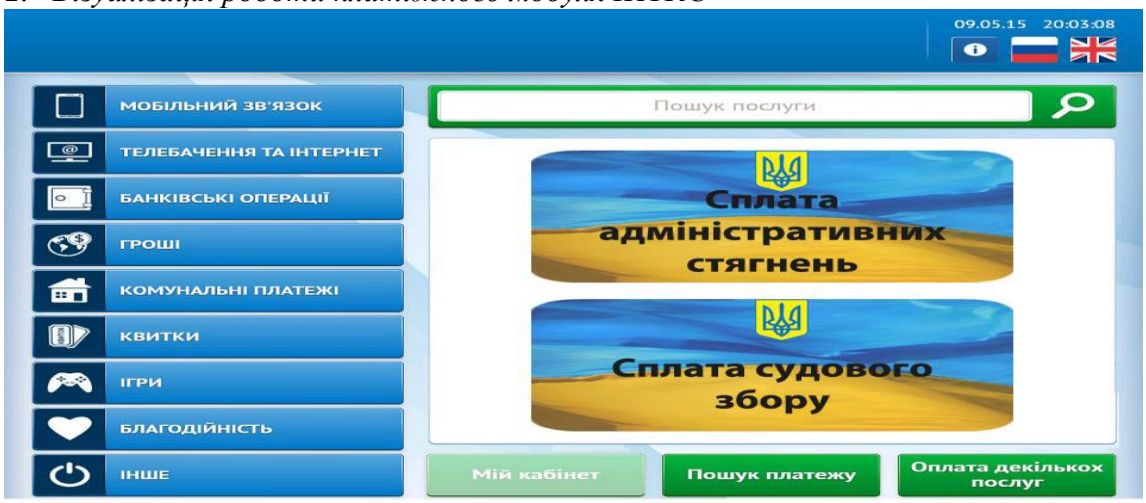

2. *Вибір дії сплати судового збору, адміністративного стягнення, шляхом переходу до підкатегорій послуг.*

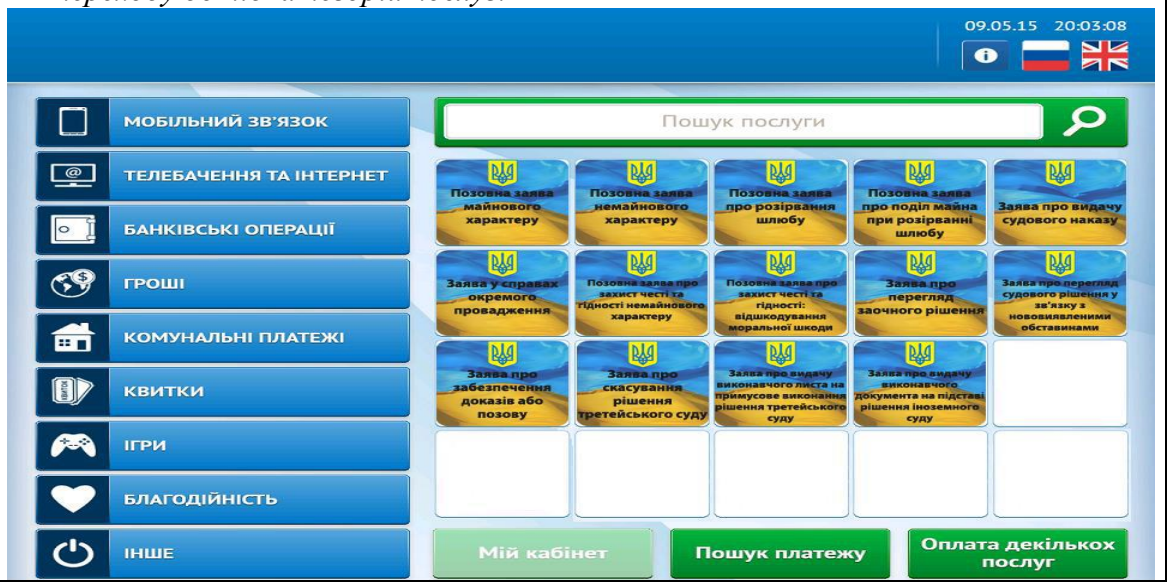

3. *Екран вводу необхідної для сплати інформації*

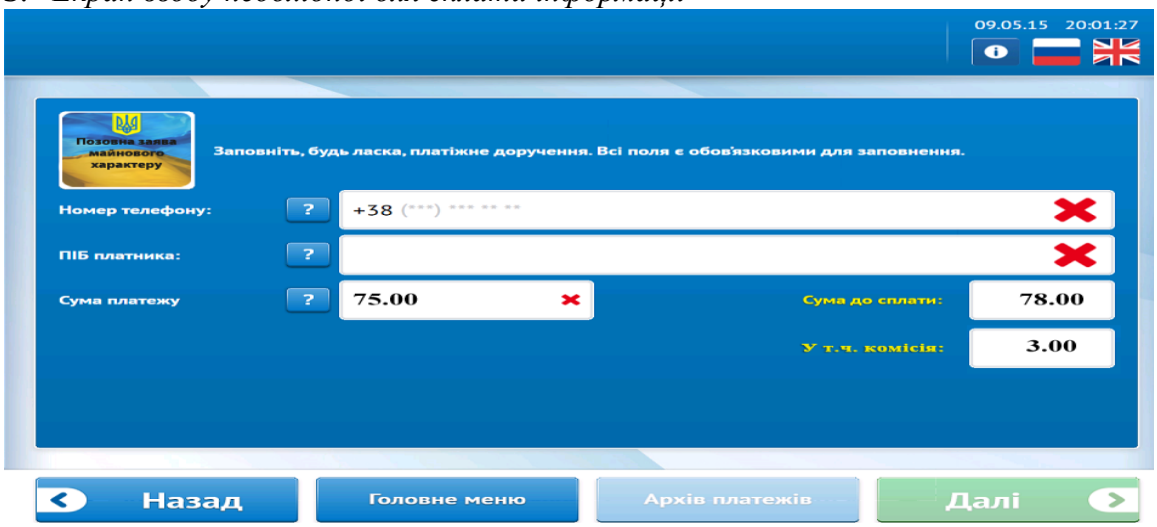

Після заповнення всіх полів інтерфейсу відвідувач вносить грошові кошти та отримує банківську квитанцію – підтвердження сплати.

Остаточне облаштування приміщень судів загальної юрисдикції ІПТКС заплановано до 01 грудня 2016 року.

Наразі ІПТКС встановлено в Святошинському районному суду міста Києва.

НАПРЯМ 2: РОЗРОБЛЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ В РОБОТУ СУДІВ СИСТЕМ «ЕЛЕКТРОННИЙ СУД» ТА «ЕЛЕКТРОННЕ ПРАВОСУДДЯ».

Успішне реформування судової системи неможливо без забезпечення в роботі судів принципів прозорості та справедливості. Одним з основних чинників досягнення цих принципів є максимальна автоматизація роботи судів.

Впровадження в роботу судів системи «Електронний суд» забезпечує повний автоматизований цикл електронного документообігу в судах, формує електронний документ, надійно захищає його та зберігає. Наступним етапом реалізації напрямку № 2 є впровадження в роботу судів системи «Електронне правосуддя», що надасть технічну можливість суддям проводити дистанційно, в он-лайн режимі судові засідання та приймати відповідні судові рішення.

Практична реалізація напряму № 2, істотно змінить якість та швидкість роботи судів, забезпечить рівні права для всіх учасників судових процесів, суттєво зменшить щорічні бюджетні видатки на обслуговування апарату судів.

План реалізації напряму №2

№ з/п	Питання	Термін виконання
2.1	Проведення аудиту існуючих технологій в роботі судів, розроблення та затвердження Технічного завдання на модернізацію та впровадження в роботу систем «Електронний суд» та «Електронне правосуддя».	до 1 січня 2016
2.2	Аналіз діючої нормативно-правової бази, щодо можливості впровадження в роботу систем “Електроний суд” та “Електронне правосуддя”, внесення відповідних змін.	
2.3	Впровадження в роботу систем «Електронноий суд» та «Електронне правосуддя»	до 31 грудня 2018

Висновки та рекомендації

За результатами проведеного аналізу пропонується:

1) для забезпечення архітектурної доступності:

здійснити облаштування місць для паркування автомобілів інвалідів поблизу входу в приміщення суду та розмістити відповідні знаки;

провести облаштування будівель судів відповідно до вимог державних будівельних норм пандусом з поручнями;

провести пониження бордюрних плит тротуару на прилеглій до суду території ;

встановити кнопку виклику персоналу (охорони), що дало б можливість забезпечити зручний доступ до вікна прийому та видачі документів, інформаційного кіоску, стендів з довідковою інформацією;

на центральному вході у приміщення суду встановити звуковий орієнтир, який здійснює подачу звукового сигналу (для забезпечення безперешкодного доступу осіб із вадами зору до приміщення суду та орієнтування їх у просторі);

максимально розмістити канцелярію суду та зали судових засідань на першому поверсі;

на сходинках приміщення суду нанести маркування у вигляді контрастних смуг для орієнтації людей із вадами зору;

покращити освітлення прилеглої території суду та приміщень суду;

облаштувати санітарну кімнату для зручності людей з інвалідністю.

2) для забезпечення інформаційної доступності:

забезпечувати обов’язкову участь при розгляді кримінальних, цивільних, адміністративних справ, сторонами в яких є особи з вадами слуху, перекладача жестової мови, який має відповідний документ, що засвідчує кваліфікацію такого перекладача;

забезпечити наявність окремої кімнати для ознайомлення з судовою справою людьми з інвалідністю, які беруть участь в судових засіданнях, або представниками, які мають інвалідність;

запровадити в суді посаду «помічника людини з інвалідністю», до обов’язків якого буде входити надання допомоги людям з інвалідністю при ознайомленні з документами, супроводження особи з інвалідністю в приміщенні суду, допомога при написанні заяв, клопотань або інших процесуальних документів;

дублювати судову інформацію рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля) на відповідній табличці, встановити позначки на перилах з вказівкою поверху будівлі;

друковану інформацію у приміщенні суду розробляти збільшеним шрифтом та розміщувати у освітлених місцях.

3) для забезпечення правової доступності:

забезпечити широке інформування громадян про правові можливості захисту прав та інтересів у судових інстанціях, розміщення актуальної інформації про роботу суду на веб-сторінці суду, можливість особи

ознайомитись з законодавством у аудіо форматі на веб-сторінці судової влади;

запровадити дієвий механізм для надання безкоштовної правової допомоги адвокатами людям з інвалідністю у цивільних, адміністративних, кримінальних справах;

встановити обов'язкову участь прокурора у процесах, стороною в якому є особа з інвалідністю, закріплення цього обов'язку на законодавчому рівні;

передбачити процесуальну можливість розгляду справи за місцем проживання людини з інвалідністю шляхом встановлення права подання позову за місцем її проживання;

4) для дотримання етики спілкування з людьми з інвалідністю необхідно:

дотримуватись правил поведінки з людиною у візку:

не можна самовільно без дозволу котити візок;

при спілкуванні обличчя співрозмовників мають бути на одному рівні (треба присісти або сісти поруч на стільці);

при спілкуванні з людиною в кріслі-візку, яка є разом із супроводжуючою її особою, потрібно в першу чергу звертатися і розмовляти з нею, а не із супроводжуючою особою;

часто люди у візку бояться звертатися про допомогу. Треба зробити крок назустріч і спитатися - чим можна допомогти. Допомога має бути ненав'язливою і не надмірною;

дотримуватись правил поведінки з людиною з вадами слуху і мови:

при розмові з нечуючими необхідно дивитися безпосередньо на співрозмовника, повільно і чітко промовляти слова із виразною мімікою; Важливо, щоб джерело світла не було за вашою спиною, бо в такому випадку ваше обличчя буде затінене;

необхідно мати можливість спілкуватися за допомогою переписки: мати листки паперу, блокнот, ручку/олівець тощо. Звичайно, треба писати читабельним почерком, не формулювати довгих фраз;

не затемнювати обличчя, особливо уста, і не закривати його руками, волоссям тощо;

щоб привернути увагу людини, яка не чує, необхідно торкнутися її злегка за плече або помахати до неї рукою. Починати розмову після того, коли вас помітили. Кричати не варто;

якщо нечуюча людина користується послугою сурдоперекладача, то при спілкуванні необхідно дивитися на того, хто звернувся за послугою. Тобто, на нечуючу людину, а не на перекладача;

дотримуватись правил поведінки з людиною з вадами зору:

спілкуючись із незрячою людиною, необхідно представитися хто ви, які маєте повноваження, після чого запитати - чим допомогти;

при супроводі у приміщенні необхідно попереджувати про перешкоди, які є на шляху, наприклад: «зараз будуть сходи, двері з порогом тощо». При можливості озвучувати інформацію про оточення;

якщо незрячу людину припровадили до кабінету службової особи, необхідно інформувати, куди її привели, назвати цю людину і інших присутніх;

якщо збираєтеся читати, попередьте про це;

не можна замінювати читання будь-якого документу його переказом, особливо, якщо при цьому треба поставити підпис;

не можна тягнути незрячу людину за собою. Треба попередити про необхідність руху та чітко пояснити - куди потрібно прямувати.

Вступ

Відповідно КУ всі люди мають однакові права та обов’язки, в тому числі щодо участі у виборах та політичних процесах.

Після ратифікації Конвенції про права інвалідів, Україна взяла на себе зобов’язання щодо створення суспільства, в якому особи з інвалідністю будуть користуватися всіма правами людини на рівні з іншими без дискримінації, де буде поважатися їх гідність та самобутність, де будуть створені всі умови, в яких кожна людина з її індивідуальними особливостями відчуває себе частиною суспільства.

Стаття 29 «Участь у політичному та суспільному житті» зазначеної Конвенції гарантує особам з інвалідністю політичні права і можливість користуватися ними на рівні з іншими.

Участь осіб з інвалідністю у політичному житті

Аналіз законодавства

Огляд міжнародних правових документів

Стаття 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII, визнає та захищає право кожного громадянина брати участь у веденні державних справ, право голосувати і бути обраним і право доступу до державної служби. Перелік політичних прав, що містяться в даному положенні, базується на статті 21 Загальної декларації прав людини.

Політичні права також викладені у низці інших міжнародних конвенцій з прав людини, включаючи:

Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (стаття 5-c), ратифіковану Президією Верховної Ради Української РСР від 21 січня 1969 року;

Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (статті 7 і 8), ратифіковану Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 24 грудня 1980 року № 1369-X;

Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей (стаття 41);

Перший Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 3), ратифікований Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР.

У пункті 1 свого зауваження загального порядку № 25 (1996) про право на участь у веденні державних справ, право голосувати і право рівного доступу до державної служби Комітет з прав людини підкреслив, що стаття 25 «закладає фундамент демократичного правління, яке ґрунтується на згоді народу». На відміну від інших прав людини та основних свобод, які гарантуються всім особам, які знаходяться в межах території та юрисдикції держави, в більшості міжнародних і регіональних правозахисних договорів визнаються тільки політичні права громадян.

Хоча, політичними правами є лише права, викладені у статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, для демократичного процесу прийняття рішень ключове значення має і ряд інших прав. У широкому сенсі такої політичної свободи, як свобода думок, свобода їх вираження, інформації, засобів масової інформації, зібрань та асоціації, можуть також тлумачитися як політичні права. Громадяни можуть брати участь у веденні державних справ, впливаючи за допомогою загальнонародних дискусій і діалогу зі своїми представниками або шляхом реалізації своїх можливостей в області самоорганізації.

На відміну від інших прав людини та основних свобод, які гарантуються всім особам, які знаходяться в межах території та юрисдикції

держави, в більшості міжнародних і регіональних правозахисних договорів визнаються тільки політичні права громадян.

Право голосувати є найбільш важливим політичним правом.

При здійсненні політичних прав жодному громадянину не повинні створюватися перешкоди або обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини. У той же час обмеження у напрямку реалізації політичних прав допустимі за умови, що вони встановлені законом і засновані на об'єктивних і розумних критеріях.

Участь у веденні державних справ, яка згадується у статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, являє собою широку концепцію, пов'язану із здійсненням законодавчих, виконавчих і адміністративних повноважень. Вона охоплює всі аспекти державного управління, а також розробки і здійснення політики на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях. Вона також включає участь у загальнонародних дискусіях і мирних демонстраціях.

Право на участь у веденні державних справ може здійснюватися як безпосередньо, так і через вільно обраних представників. Громадяни беруть безпосередню участь у веденні державних справ, коли вони здійснюють повноваження в якості членів законодавчих або виконавчих органів, коли вони вибирають або змінюють свою конституцію або вирішують державні питання на основі референдумів чи інших виборчих процесів. Участь через вільно обраних представників здійснюється головним чином за допомогою реалізації виборчих прав.

Підпункт с) статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає право і можливість громадян допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби. Допуск до державної служби, крім усього іншого, гарантується лише на загальних умовах рівності. У силу цього державам-учасникам не забороняється вводити умови допуску до державної служби, включаючи мінімальний вік, рівень освіти, вимоги до сумлінності або кваліфікації.

У статті 29 Конвенції про права інвалідів викладені права осіб з інвалідністю на участь у політичному і громадянському житті. Вона вимагає, щоб держави-учасниці Конвенції гарантували особам з інвалідністю політичні права і вживали всіх належних заходів для забезпечення того, щоб вони здійснювали ці права на рівні з іншими.

Дане положення включає широку концепцію участі у політичному і громадському житті. На даному рівні воно передбачає участь у політичному житті з точки зору права голосувати і бути обраними (стаття 29 а) Конвенції про права інвалідів). Це право має вирішальне значення для забезпечення рівності можливостей осіб з інвалідністю та їх повного і ефективного залучення та включення у суспільство. На основі реалізації цього особи з інвалідністю забезпечують свою особисту самостійність, яка передбачає

свободу робить здійснювати свій власний вибір, і своє право володіти правоздатністю.

Відповідно до статті 29 Конвенції про права інвалідів особи з інвалідністю мають не тільки право, а й можливість голосувати і бути обраними. Це покладає на держав-учасниць обов'язок через прийняття позитивних заходів гарантувати всім, хто має відповідне право, реальну можливість здійснювати свої виборчі права. Тому одного лише формального надання людям з інвалідністю права голосу недостатньо; держави також зобов'язані забезпечити, що б люди з інвалідністю могли мати фактичну можливість скористатися своїм правом на участь у голосуванні, наприклад шляхом забезпечення доступності виборчих дільниць для виборів, що пересуваються за допомогою крісел колісних, сприяння використанню допоміжних пристроїв для голосування, які дозволяють особам із порушенням зору самостійно голосувати, або шляхом надання особам з інвалідністю можливості отримати допомогу при голосуванні з боку будь якої особи на їх розсуд.

Участь у політичному та суспільному житті тісно пов'язана і взаємозалежна із реалізацією інших положень Конвенції про права інвалідів, включаючи:

пункт 1b) статті 4, який вимагає від держав – учасниць вживати всіх належних заходів, у тому числі законодавчих, для зміни або скасування існуючих законів, постанов, звичаїв і практик, які є по відношенню до осіб з інвалідністю дискримінаційними;

статтю 9, яка покладає обов'язок вживати відповідні заходи для забезпечення особам з інвалідністю доступу нарівні з іншими до інформації та зв'язку, включаючи інформаційно-комунікаційні технології та системи;

статтю 12, яка визначає право осіб з інвалідністю, де б вони не знаходились, на рівний правовий захист, а також на правоздатність нарівні з іншими в усіх аспектах життя;

статтю 19, яка визначає право осіб з інвалідністю на повне включення і залучення в місцеві громади;

статтю 21, яка вимагає вжиття всіх належних заходів для спрощення доступу до інформації, що надається як державними, так і приватними організаціями, у доступних форматах з використанням жестової мови, абетки шрифтом Брайля та інших доступних способів, методів і форматів спілкування в офіційних зносинах (наприклад, в політичному мовленні).

Крім того, стаття 29 Конвенції про права інвалідів не передбачає жодних винятків для будь-яких груп осіб з інвалідністю. Тому будь-яке виключення або обмеження права голосувати на основі передбачуваної або фактичної психосоціальної або інтелектуальної інвалідності становить «дискримінацію за ознакою інвалідності» за змістом статті 2 згаданої Конвенції.

Можна стверджувати, що таке обмеження засноване не на самій інвалідності, а на відсутності правоздатності. Проте подібний аргумент

несумісний з положеннями пункту 2 статті 12 Конвенції про права інвалідів, в якій визнається, що особи з інвалідністю мають правоздатність «нарівні з іншими в усіх аспектах життя». Дане положення не передбачає жодних винятків. Воно лише вимагає від держав-учасниць вживати належні заходи «для надання інвалідам доступу до підтримки, яка їм може знадобитися при реалізації своєї правоздатності» (пункт 3 статті 12 Конвенції про права інвалідів).

Тому позбавлення правоздатності на ґрунті передбачуваного або фактичного психічного захворювання або психосоціальної інвалідності може являти собою порушення обов'язків, викладених у статті 12 Конвенції про права інвалідів.

Останні тенденції в правовій практиці міжнародних і регіональних правозахисних механізмів та органів підтверджують аргумент про те, що обмеження права голосувати і бути обраними на ґрунті передбачуваного або фактичного психічного захворювання або психосоціальної інвалідності не відповідають сучасним правозахисним стандартам, що стосуються інвалідності.

На сьогодні у багатьох країнах право на участь у політичному житті, як і раніше пов'язано з правоздатністю особи. У правових системах деяких держав передбачені автоматичні або квазіавтоматичні положення про такі винятки. Вони позбавляють права на участь у політичному житті всіх осіб, на яких поширюються заходи захисту, включаючи часткову опіку, незалежно від їх фактичного та/або індивідуального рівня функціональності або наявності у них інтелектуальної інвалідності чи проблем в галузі психічного здоров'я.

В інших країнах здатність осіб з психосоціальною або інтелектуальною інвалідністю брати участь у голосуванні ставиться в залежність від індивідуальної оцінки, яка проводиться лікарем або суддею, щодо фактичної здатності даних осіб голосувати.

Лише невелика кількість країн зняла всі обмеження на участь у політичному житті осіб з психосоціальними або інтелектуальними розладами.

Так, в **Австрії** зняті всі обмеження на право людей з інвалідністю голосувати і бути обраними, та особами з психосоціальною та інтелектуальною інвалідністю дозволено здійснювати свої політичні права на рівній основі з іншими.

Канада також зняла правові обмеження на федеральному рівні, хоча на рівні провінцій деякі обмеження все ще зберігаються.

В **Об'єднаному Королівстві Великобританії та Півночі Ірландії** Закон 2006 року про проведення вибрів скасував норму звичайного права, згідно з якою особи з психічними розладами позбавлені правоздатності голосувати.

Деякі країни переглядають своє законодавство про правоздатність з метою забезпечення його відповідності положенням статті 29 Конвенції ООН про права інвалідів.

Як і у випадку голосувати, у багатьох країнах право виставляти свою кандидатуру на виборах як і раніше пов'язано з правоздатністю відповідної особи. Тому особи, які перебувають під повною або частковою опікою, позбавляються права голосувати і права бути обраними. Такі обмеження звичайно базуються на рішеннях судів, які оголошують відповідних осіб нездатними, зважаючи на їх розумовий стан, зрозуміти характері

значення їх дій. У деяких випадках особа, що перебуває під опікою, не може здійснювати своє право на участь у голосуванні. Наприклад, у **Франції** особи, які перебувають під опікою чи піклуванням, в принципі зберігають всю повноту свого права у голосуванні, але не можуть займати будь-які виборні посади (стаття L200 Виборного кодексу).

Подібні обмеження відображають застарілий і дискримінаційний підхід до людей з інвалідністю та їх ролі в суспільстві, який несумісний з зобов'язаннями, які випливають з Конвенції про права інвалідів.

Лише в обмеженому числі країн особи з психосоціальною або інтелектуальною інвалідністю можуть балотуватися на виборах на рівні з іншими. У **Сполученому Королівстві**, наприклад, не існує обмежень щодо права людей з інвалідністю бути обраними.

Для забезпечення того, щоб люди з інвалідністю могли висувати свою кандидатуру на виборах, фактично обіймати посади та виконувати всі публічні функції на всіх рівнях державної влади, Конвенція вимагає від держав-учасниць прийняття всіх належних заходів, включаючи використання допоміжних і нових технологій для гарантування того, щоб люди з інвалідністю могли ефективно і всебічно брати участь у політичному і громадському житті нарівні з іншими (стаття 29 а) II Конвенції про права інвалідів). Від держав-учасниць вимагається робити набагато більше, ніж просто утримуватися від вжиття заходів, які можуть негативно позначатися на правах людей з інвалідністю висовувати свою кандидатуру на виборах.

Огляд законодавства України

Законодавством України гарантується усім громадянам, у тому числі особам з інвалідністю, реалізація їх політичних прав. Політичні права належать до основних конституційних прав і свобод громадян України.

Згідно зі статтею 15 КУ суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої КУ та законами України.

Статтею 36 КУ передбачено, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Водночас статтями 38, 69 – 71 КУ встановлено, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та

місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Статтею 3 ЗУ «Про громадські об'єднання» передбачає право особи на вільну участь у громадському об'єднанні.

В Україні створено умови для надання підтримки в організації, а також у забезпеченні подальшої діяльності громадських організацій інвалідів, які висловлюють інтереси осіб з інвалідністю як на національному, так і на регіональному та місцевому, рівнях. Так, відповідно до статей 12 – 14 ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» з метою здійснення заходів щодо соціального захисту, реабілітації осіб з інвалідністю, залучення їх до суспільно корисної діяльності, занять фізичною культурою і спортом створюються громадські організації інвалідів та спілки громадських організацій інвалідів, які мають право користуватися пільгами і преференціями, передбаченими законодавством.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування надають допомогу і сприяють громадським організаціям інвалідів у їхній діяльності.

Громадські організації інвалідів не володіють владною і ресурсною міцністю держави, її соціально-економічним та організаційним потенціалом, однак мають низку характеристик, що не властиві державному апарату, але без яких неможливо обійтися у практичному вирішенні проблем людей з інвалідністю, а саме:

1) об'єднують у своїх рядах осіб з інвалідністю, а отже керуються життєвими інтересами, цінностями і пріоритетами таких людей, які входять до них;

2) дають можливість акумулювати і використовувати такий унікальний ресурс, як соціальна ініціатива та активність самих інвалідів, що дозволяє знаходити нові, більш сучасні засоби постановки і вирішення соціальних проблем осіб з інвалідністю;

3) виступають єдиною соціальною структурою, у якій особи з інвалідністю є членами не опосередковано, як в інших структурах суспільства, а безпосередньо, завдяки чому громадські організації інвалідів мають можливість отримувати адекватну інформацію щодо соціального стану і потреб інвалідів, украй необхідну для розробки пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових актів і державних програм підтримки та реабілітації інвалідів.

Відповідно до статутів деяких із громадських організацій інвалідів основна мета їх діяльності полягає у здійсненні заходів щодо соціального захисту осіб з інвалідністю задля поліпшення їх становища в Україні, пріоритетними напрямами діяльності задля втілення цієї мети в життя є:

1) здійснення заходів щодо реабілітації осіб з інвалідністю;

2) надання соціальних послуг особам з інвалідністю;

3) матеріальна допомога особам цієї категорії;

4) сприяння реалізації особами з інвалідністю права на освіту;

5) забезпечення працевлаштування цих осіб;

6) санаторно-курортне оздоровлення, туристичний та екскурсійний відпочинок;

7) поліпшення житлових та побутових умов членів таких об'єднань громадян;

8) представництво і захист прав та інтересів осіб з інвалідністю;

9) сприяння інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство;

10) видавнича діяльність;

11) проектно-нормативна діяльність;

12) дорадчо-консультативна діяльність;

13) інформаційно-роз'яснювальна робота тощо.

Громадські організації є важливим інструментом у розв'язанні проблем осіб з інвалідністю, а позитивна динаміка їх розвитку є соціально значущою для комплексної інтеграції осіб цієї категорії у суспільство.

На законодавчому рівні в Україні вживаються заходи щодо забезпечення права усіх людей з інвалідністю на участь у виборах – самостійно або за допомогою інших осіб.

Відповідно до розділу III КУ народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

ЗУ «Про Державний реєстр виборців» визначає правові та організаційні засади створення і ведення єдиного Реєстру.

Реєстр – автоматизована інформаційно – телекомунікаційна система, призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені цим Законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу до статті 70 КУ (далі – виборці).

До Реєстру заносяться та в базі даних Реєстру зберігаються встановлені цим Законом відомості про виборця (персональні дані).

До персональних даних, які визначають місце та умови голосування виборця, належать, у тому числі відомості про постійну нездатність виборця пересуватися самостійно (за наявності підстав), а до службових персональних Реєстру належать – дата визначення особи недієздатною (для осіб, включених до Реєстру та визнаних судом недієздатними) і дата поновлення дієздатності особи (для осіб, включених до Реєстру, дієздатність яких поновлюється).

Кожен виборець у разі зміни його персональних даних може особисто звернутися до органу ведення Реєстру відповідно до своєї виборчої адреси.

Виборець, який постійно не здатний пересуватися самостійно, може уповноважити на подання такої заяви іншу особу. Така ж можливість надається якщо він захоче перевірити свої дані в Реєстрі.

Органи ведення Реєстру здійснюють щомісяця поновлення бази даних Реєстру здійснюється на підставі відомостей, які подаються органу ведення Реєстру органами, закладами, установами, зазначеними в частинах третій – одинадцятій та п'ятнадцятій статті 22 ЗУ «Про Державний реєстр виборців».

Так, відомості про виборців, які протягом попереднього місяця були визнані недієздатними, та осіб, щодо яких протягом попереднього місяця було скасовано рішення про визнання їх недієздатними, подаються відповідними районними (районними у містах, міським, міськрайонним) судами. Керівник відповідного районного (районного у місті, міського) органу охорони здоров'я, установи соціального захисту, сільський, селищний, міський голова подає відомості про виборців, щодо яких протягом попереднього місця встановлено постійну нездатність пересуватися самостійно.

На спеціальних виборчих дільницях, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, на суднах, які перебувають у день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярних станціях України, у слідчих ізоляторах та інших місцях тимчасового перебування виборців складаються відповідними дільничними виборчими комісіями в порядку, встановленому відповідним законом.

Згідно із ЗУ «Про вибори народних депутатів України» права голосу не мають лише громадяни, визнані судом недієздатними. Цей Закон містить такі конкретні норми щодо забезпечення реалізації людьми з інвалідністю виборчого права:

– спеціальні виборчі дільниці утворюються у стаціонарних лікувальних закладах та в інших місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування (стаття 21);

– виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншого виборця, крім члена виборчої комісії, кандидата у депутати, його довіреної особи, уповноваженої особи партії, офіційного спостерігача (частина п'ята статті 85);

– для забезпечення голосування виборців з вадами зору Центральна виборча комісія виготовляє трафарети для виборчих бюлетенів рельєфно-крапковим шрифтом (за методом Брайля) з розрахунку по два трафарети на звичайну виборчу дільницю. Для спеціальних виборчих дільниць такі трафарети можуть виготовлятися за поданням окружної виборчої комісії (частина шоста статті 85);

– виборець особисто опускає заповнені виборчі бюлетені до виборчої скриньки. Виборець, який через фізичні вади не може самостійно опустити виборчий бюлетень до виборчої скриньки, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це у своїй

присутності іншій особі, крім члена виборчої комісії, кандидата у депутати, його довіреної особи, уповноваженої особи партії, офіційного спостерігача (частина дев'ята статті 85);

– виборцю, який внесений до списку виборців на виборчій дільниці, але за віком, у зв'язку з інвалідністю чи за станом здоров'я не здатний пересуватися самостійно, дільнична виборча комісія надає можливість голосувати за місцем перебування цього виборця (частина перша статті 86).

Норми аналогічного змісту регулюють процедуру реалізації виборчого права громадян з інвалідністю під час виборів Президента України (ЗУ «Про вибори президента України», а також депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів та старост (ЗУ «Про місцеві вибори»).

Однак необхідно зауважити, що наявність певних законодавчих норм щодо забезпечення реалізації виборчих прав осіб з інвалідністю є недостатньою, особливо коли йдеться про осіб з інвалідністю з вадами зору та слуху. Так, жодним законодавчо-нормативним актом не передбачено запровадження для інвалідів з порушенням слуху обов'язкового титрування та перекладу на жестову мову (сурдоперекладу) передвиборчої агітації на телебаченні.

Для осіб з інвалідністю з вадами зору, насамперед, недоступними є законодавчі акти та офіційні повідомлення, що регулюють проведення виборів, передвиборча інформація, що розміщується на виборчих дільницях і адресується усім виборцям. Відсутність рівного доступу до цієї інформації створює перешкоди для вільного і свідомого волевиявлення інвалідів по зору, що суперечить принципам рівності всіх громадян при здійсненні їх виборчих прав.

Більшість осіб з інвалідністю з вадами зору мають змогу з'явитись на виборчу дільницю. Проте вони мають труднощі у пересуванні без сторонньої допомоги. Зокрема, особи з інвалідністю першої групи мають суттєві проблеми у самостійному пересуванні, тоді як особи з інвалідністю другої та третьої групи хоч і мають відповідні обмеження, однак вони є значно меншими. Рівність громадян перед законом означає їх можливість виконувати відповідні дії у рівних умовах. Тому інваліди по зору, що за станом здоров'я можуть з'явитись на виборчу дільницю, повинні мати можливість усунення тих проблем, що перешкоджають їм пересуватись. Для осіб з інвалідністю з вадами зору першої групи шляхом такого усунення є їх забезпечення супроводжуючим, який допоможе прибути на виборчу дільницю.

При заповненні та вкиданні бюлетеня до скриньки особа з інвалідністю з вадами зору повинна бути впевнена, що особа, яка надає їй допомогу, насправді реалізує її волевиявлення. Водночас забороняється контроль членів виборчої комісії за заповненням та вкиданням бюлетенів. Таким чином, виборче право особи з інвалідністю з вадами зору буде забезпечене лише тоді, коли особа, яка замість неї заповнює та вкидає до скриньки виборчий

бюлетень, є її довіреною особою. Отже, особа з інвалідністю з вадами зору повинна мати можливість самостійно обирати собі помічника, якому довіряє, і мати можливість заходити разом з ним до кабінки для голосування. Однак закон прямо не передбачає такої можливості, і на практиці непоодинокі випадки, коли члени виборчих комісій перешкоджають особам з інвалідністю з вадами зору заходити до кабінок для голосування разом зі своїми супроводжуючими.

Обов'язком працівника виборчої комісії є забезпечення рівноправної участі осіб з інвалідністю у виборчому процесі, тобто, таких же умов, як і всім виборцям, проте слід створювати першочерговий доступ людям, яким важко вистояти в черзі та надавати відповідну допомогу тим, кому важко самостійно виконати всю процедуру отримання бюлетеня і голосування. Буква закону вимагає не так самостійного голосування, як самостійного вибору, який в особливих обставинах передбачає отримання необхідної допомоги. Це стосується незрячих виборців, нездатних самостійно скористатись брайлівським трафаретом, адже на цей час існують проблеми з його застосуванням. Шрифтом Брайля, як правило, володіють лише ті особи з інвалідністю з вадами зору, які навчались у школах для сліпих або втратили зір у молодому віці. Учні шкіл для слабозорих та люди, які втратили зір у пізньому віці, здебільшого шрифтом Брайля не володіють. Виходом із ситуації могло б стати запровадження у виборчому законодавстві стосовно виборців – осіб з інвалідністю з вадами зору спеціального інституту «довірених осіб», які повинні допомогти такому виборцю не тільки одержати виборчий бюлетень, але й ознайомити його зі змістом цього бюлетеня, безпосередньо надати допомогу у його заповненні.

Необхідно констатувати той факт, що на законодавчому рівні вживаються заходи, спрямовані на забезпечення доступності для людей з інвалідністю приміщень для голосування. З цією метою було прийнято такі нормативні документи:

– постанова ЦВК від 19 січня 2012 року № 5 «Про Вимоги до приміщень дільничних виборчих комісій та приміщень для голосування», у якій, зокрема, зазначено, що голосування проводиться в спеціально відведених та облаштованих приміщеннях, розташованих, як правило, на перших поверхах будівель. Приміщення для голосування повинні відповідати потребам громадян з обмеженими фізичними можливостями, зокрема бути оснащені пандусом, мати безперешкодний вхід і вихід з нього;

– постанова ЦВК від 26 січня 2012 року № 18 «Про вимоги до приміщень окружних виборчих комісій з виборів народних депутатів України, норми забезпечення виборчих комісій обладнанням, інвентарем, транспортними засобами і засобами зв'язку, оргтехнікою, іншими матеріальними цінностями, види послуг, які виборчі комісії можуть закуповувати за рахунок коштів Державного бюджету України», якою передбачено, що для забезпечення голосування громадян з обмеженими фізичними можливостями в приміщенні для голосування облаштовується одна

кабіна для таємного голосування з шириною входу до неї 110 см, усередині якої встановлюється столик або поличка висотою не більше 75 см з простором знизу не менше 67 см для можливості розташування інвалідного візка.

З метою забезпечення ЦВК принципу публічності і відкритості, оперативного оприлюднення інформації щодо її діяльності в мережі Інтернет, доступності, у тому числі й для осіб з інвалідністю, запроваджено офіційний веб-сайт ЦВК, на якому розміщуються відомості щодо організації та проведення в Україні виборів і референдумів, а також публікується інформація для підвищення правової культури учасників виборчого процесу та процесу референдуму в Україні.

До **окружних (територіальних) комісій**, зокрема належить:

забезпечувати підготовку та проведення виборів і всеукраїнського референдуму;

здійснювати контроль за додержанням законодавства про вибори та референдум;

надавати правову, організаційно-методичну, технічну допомогу комісіями нижчого рівня, організовують навчання їх членів;

контролювати забезпечення дільничних комісій приміщеннями, транспортом, засобами зв'язку; в межах своєї компетенції розглядають і вирішують інші питання матеріально-технічного забезпечення проведення виборів;

сприяти разом з відповідними органами влади організації зустрічей з кандидатами.

До **дільничних комісій,** зокрема належить:

здійснювати контроль за додержанням та однаковим застосуванням законодавства під час голосування та підрахунку голосів;

забезпечувати можливість ознайомлення виборців з виборчими списками кандидатів, учасників референдуму – з формулюванням питань, що виносяться на всеукраїнський референдум тощо;

забезпечувати підготовку приміщення для голосування;

організовувати голосування на дільниці (ЗУ «Про всеукраїнський референдум» на дільничні комісії покладено обов'язок щодо здійснення організації голосування за місцем перебування учасників всеукраїнського референдуму, які не здатні пересуватися самостійно).

З огляду на вищевказане Конвенції про права інвалідів суперечать норми законодавства України, які стосуються того, що громадяни, яких визнано судом недієздатними, не мають права голосу (Конституція України, ЗУ «Про вибори президента України», ЗУ «Про вибори народних депутатів України», «Про місцеві вибори», «Про всеукраїнський референдум» тощо).

Оскільки закони України про вибори та референдум, а також підзаконні акти ЦВК вкрай недостатньо враховують потреби осіб з інвалідністю, то їх відповідно до ЗУ «Про засади запобігання та протидії

дискримінації» можна вважати дискримінаційними. Це призводить до того, що на шляху реалізації особами з інвалідністю права голосу залишається безліч проблем, заходів стосовно унеможливлення та нівелювання яких на законодавчому рівні практично не передбачено. На превеликий жаль вирішенню цих проблем на належному рівні не приділялося уваги, адже не було і на даний час немає стратегії створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю як під час передвиборчого процесу, так і безпосередньо під час голосування.

Законодавством України та актами ЦВК:

не зобов'язано ЦВК та суб'єктів виборчого процесу із числа кандидатів пристосовувати свої веб-сайти таким чином, щоб розміщена на них інформація була доступною для виборців з порушенням органів зору та слуху (постанова КМУ від 26 вересня 2013 року № 730);

недостатньо деталізовано вимоги до приміщень, в яких здійснюють свою діяльність відповідні виборчі комісії та комісії з референдуму (приміщення для голосування повинні відповідати потребам осіб з інвалідністю, у тому числі бути оснащені пандусом, мати безперешкодний вхід і вихід з нього тощо, однак цього не достатньо);

не встановлено необхідності створення для осіб з інвалідністю матеріалів у доступних форматах на всіх етапах виборчого процесу (реєстраційні документи, агітація (програми, кампанії, дебати, реклами, листівки), плакати, бюлетені). Насамперед, це стосується осіб, які не бачать (вимоги до розміру та типу шрифту, дублювання відеоагітації звуковим супроводом таким чином, що б вона була зрозуміла особам, які не бачать), осіб які не чують (дублювання відеоагітації субтитрами та/або сурдоперекладом), осіб з легкою та помірною розумовою відсталістю (відео- та текстова агітація має бути сформована спрощеною мовою);

не передбачено достатньо альтернативних методів голосування, зокрема: застосування переносних скриньок для голосування, голосування на території, прилеглій до території виборчої дільниці (наприклад, на паркувальній стоянці для виборчої дільниці, безпосередньо в автомобілі, на якому приїхав виборець або на якому його привезли) голосування через пошту або інтернет тощо;

не передбачено обов'язкової наявності та можливості використання під час голосування виборцем з інвалідністю, який не може самостійно заповнити виборчий бюлетень чи опустити його у виборчу скриньку;

не передбачено можливість використання бюджетних коштів на створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу (навчання працівників (членів) ЦВК та інших виборчих комісій, пристосування приміщень (як ззовні, так і всередині) дільниць (прилеглих до них територій), придбання допоміжних пристроїв тощо);

не передбачено позачергового голосування виборців з інвалідністю. Водночас статтею 38 ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» встановлено, що інваліди першої та другої груп мають право на

позачергове обслуговування в касах міського та міжміського транспорту, а також на підприємствах, установах та організаціях усіх форм власності та підпорядкування, які надають будь-які послуги населенню;

відсутні навчальні програми для працівників (членів) ЦВК та інших виборчих комісій щодо створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу. Такі програми мають містити інформацію про потреби та можливості осіб з інвалідністю різних нозологій, в тому числі з порушеннями органів зору, слуху, опорно-рухового апарату, з розумовою відсталістю, психічними розладами, а також про правила поведінки та спілкування з мету і навчання працівників (членів) комісії методами забезпечення голосування осіб з інвалідністю. При цьому такі програми повинні мати за основу необхідність створення рівних умов для осіб з інвалідністю ід час виборчого процесу та не робити наголос на співчутті та жалю до осіб з інвалідністю;

відсутні довідкові матеріали з питань створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу, на які б могли спиратися у своїй практичній діяльності відповідні суб'єкти. Такі матеріали мають містити інформацію про потреби та можливості осіб з інвалідністю різних нозологій, у тому числі з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, з розумовою відсталістю, психічними розладами, а також про правила поведінки та спілкування з ними і навчання працівників (членів) комісій методам забезпечення голосування осіб з інвалідністю. При цьому такі матеріали повинні мати за мету необхідність створення рівних умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу та не робити наголос на жалю та співчутті до осіб з інвалідністю;

майже відсутні повністю доступні (як всередині, так і ззовні) приміщення (у тому числі із прилеглою до нього територією) виборчих дільниць. Фактично це створює значні перешкоди для фізичних осіб-суб'єктів виборчого процесу з порушеннями органів зору та опорно-рухового апарату, які іноді унеможливлюють безпосередню участь таких осіб у виборчому процесі;

відсутні на виборчих дільницях працівники, які були безпосередньо відповідальними за створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу;

громадські організації не включають до переліку контрольних питань своїх спостерігачів показники доступності для осіб з інвалідністю виборчого процесу та не оприлюднюють відповідні результати спостереження;

не проводилось комплексного та системного аналізу (моніторингу) доступності виборчого процесу для осіб з інвалідністю та не оприлюднювались відповідні підсумки;

не практикується залучення представників організацій, які представляють інтереси осіб з інвалідністю, до участі у підготовці висновків з питань, які стосуються сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час

виборчого процесу, а також не залучаються з цього приводу науковці, фахівці та експерти;

не проводиться просвітницька робота та навчання працівників (членів) ЦВК та інших виборчих комісій з питань створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу;

закони України про вибори та референдум мають різну термінологію, яка стосується осіб з інвалідністю, у деяких випадках різні процедури та механізми реалізації ними права на голосування (строки їх здійснення), які до того ж можуть міститися в одному законі, але бути відсутніми в інших законах.

Національною Асамблеєю інвалідів України (НАІУ) спільно з Міжнародним фондом виборчих систем (International Foundation for Electoral Systems, IFES) за підтримки Посольства Канади в Україні та Агенції міжнародного розвитку USAID у 2015 році проведено пілотне оцінювання ситуації щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до виборчих та політичних процесів в Україні.*

Проведене дослідження демонструє активну громадянську позицію осіб з інвалідністю в Україні та бажання брати участь у політичному житті суспільства, в тому числі виборчих процесах. На жаль, на цьому шляху більшість з них стикаються з чисельними перешкодами, зокрема ті, що мають високий рівень функціональних обмежень (1 група інвалідності).

Так, недостатньо приділяється увага на присутність у списках виборців осіб з інвалідністю, що впливає на забезпечення голосування у визначений виборцем спосіб і забезпечення доступності умов для голосування (за результатами опитування). В практиці виборчих дільниць недостатньо враховуються суттєві особливості у питаннях пересування, отримання та передачі інформації, комунікації тощо.

Виборчим комісіям слід ретельно аналізувати доступні для них дані з Реєстру, звернення виборців з інвалідністю задля забезпечення голосування у визначений виборцем спосіб і забезпечення доступності процесу голосування. Важливим є уточнення інформації за зверненням у таких випадках з огляду на ті умови, які може забезпечити виборча дільниця.

Виборчі дільниці мають відповідати всім вимогам доступності і бути універсальними в цьому сенсі, адже Реєстр не може містити всієї необхідної персональної інформації, яку треба враховувати для організації доступності голосування для всіх виборців, у тому числі з інвалідністю.

---

*З метою визначення та оцінки бар'єра, з якими стикаються особи з інвалідністю під час реалізації своїх виборчих прав були проведені 3 фокус групи за участі осіб з інвалідністю у визначених цільових містах Дніпропетровськ, Вінниця, Київ, а також відбулись опитування осіб з інвалідністю у більшості регіонів України.

В якості респондентів та учасників заходів взяли участь чоловіки та жінки, що мають різні групи та форми інвалідності у віці 18-35 років, 30-60 років та старші за 60 років, що проживають у містах та селах.

До опитування було також залучено посадових осіб по центральному та місцевих рівнів у 10 областях України та в м. Києві із пропозицією висловити свою думку щодо доступності виборчого процесу для осіб з інвалідністю згідно того ж переліку питанньь, що використовувалися і для опитування осіб з інвалідністю. В опитуванні взяли участь представники центральних і місцевих органів влади різних районів (область, місто, село) в тому числі що мали досвід роботи в якості спостерігачів або працівників виборчих дільниць під час проведення виборів.

Нерівні умови осіб з інвалідністю з іншими особами у доступі до інформації про кандидатів та їх програм. Не існує можливості ознайомитися з інформацією про кандидатів у передбаченому законом обсязі на виборчій дільниці під час голосування. Зокрема, держава жодним чином не забезпечує, наприклад, такі способи донесення інформації, як використання матеріалів зі шрифтом Брайля, приладами для збільшення тексту, або які надавали б інформацію в аудіо форматі.

Зі схожими бар'єрами стикаються люди з порушеннями слуху.

Перешкоди створює відсутність перекладу на жестову мову (сурдоперекладу) під час інформування про кандидатів та їхні програми, включаючи передвиборчі дебати під час трансляції по телебаченню або через Інтернет ресурси у відео-форматі.

На етапі голосування ті самі проблеми існують під час голосування вдома. У виборців з інвалідністю відсутня можливість знайомитися з кандидатами і їх програмами в обсязі, передбаченому законом.

На рівні законодавства і практики має бути забезпечено можливості для ознайомлення з інформацією про кандидатів та їх програми у доступні для людей з проблемами зору та слуху спроби на всіх етапах виборчого процесу, включаючи етап агітації, голосування та ознайомлення з результатами.

Інформаційні ресурси ЦВК мають бути адаптовані для людей з проблемами зору та слуху.

Трансляція державних теле- і радіо каналів має створювати умови інформаційної доступності для людей з проблемами зору і слуху.

Виборчі дільниці мають бути забезпечені всім необхідним обладнанням та матеріалами для забезпечення доступності інформації про кандидатів та їх програм відповідно до специфічних потреб людей з порушенням зору, слуху, інтелекту.

Погана архітектурна доступність виборчих дільниць, не зважаючи на те, що виборчі дільниці зазвичай розташовані у приміщеннях навчальних або державних адміністративних закладів, які відповідно до законодавства мають бути архітектурно доступними для мало мобільних груп населення. Проблеми архітектурної доступності часто виникають також і в межах прилеглої території, де розташована дільниця. Часто, при наявності доступу до приміщення, бар'єри виникають всередині приміщення. Багато випадків, коли виборча дільниця розташована на другому поверсі, а будівля без ліфта. Проблемою є також незручне розташування дільниці без урахування ширини коридорів, площі приміщень, освітлення тощо.

Необхідним є забезпечення певної архітектурної доступності виборчих дільниць для маломобільних виборців, включаючи прилеглу територію, входи та виходи, внутрішні приміщення, розташування обладнання тощо. Умови архітектурної доступності мають відповідати стандартам національного та міжнародного законодавства.

Транспортна доступність є загальною проблемою населених пунктів України, яка впливає на участь у виборчому процесі людей з інвалідністю. У більшості випадків виборці з інвалідністю намагаються голосувати на виборчій дільниці, наскільки це можливо. Однак, часто саме транспортна доступність та інші бар'єри не дають можливості це зробити і велика кількість

людей змушені відчувати себе не в рівних умовах порівняно з іншими громадянами.

Проблеми транспортної доступності виникають, в першу чергу, для виборців з порушенням опорно-рухового апарату, але значною мірою і для тих, хто має проблеми зору.

Виборчі дільниці мають розташовуватися у максимально зручних/наближених до місць транспортних комунікацій.

Громадський транспорт повинен бути доступним для людей з інвалідністю та інших представників маломобільних груп населення.

У разі вибору голосування вдома виникають проблеми, пов'язані з тим, що процедура і принципи голосування мають «урізаний» вигляд. Відсутність можливості ознайомитись з інформацією про кандидатів так, як це можна зробити на виборчій дільниці, іноді проблеми із забезпеченням таємниці голосування, вимушене довге очікування, незнайомі люди в помешканні можуть створювати значний дискомфорт, відчуття втручання у приватність.

Н*еобхідно приділяти особливу увагу у випадках, коли виборці голосують вдома. Члени виборчої комісії та спостерігачі мають розуміти, що господарі не обов'язково мають радіти візиту членів виборчої комісії та спостерігачів, і що це за ситуація, коли людина, бажаючи бути активним громадянином, вимушено голосує у такий спосіб.*

Відповідно члени виборчої комісії і спостерігачі мають бути підготовленими в питаннях комунікації з виборцями, які голосують вдома. Процедура і принципи голосування на мають бути забезпечені таким чином, щоб бути максимально наближеними до голосування на дільниці і відповідати усім стандартам і нормам виборчого законодавства.

Комунікації виборців з членами виборчої комісії та спостерігачами. Зустрічаються відгуки про приємні враження і відчуття підтримки, але й присутні свідчення про численні негативні випадки, коли проблемою постає невміння нормально взаємодіяти з виборцем, небажання або безпорадність у ситуації, коли необхідно надати допомогу тощо. Наприклад, коли приходить голосувати громадянин з проблемами слуху, відсутність перекладача жестової мови ускладнює спілкування.

Виникають проблеми під час надання допомоги виборцям з інвалідністю, які пересуваються на візку. На виборчій дільниці відсутні особи, які є обізнаними у питаннях допомоги та супроводу у таких випадках.

На проблему розуміння питання інвалідності, знань та навичок щодо забезпечення прав людей з інвалідністю під час виборчого процесу вказують і паралельні результати опитувань виборців з інвалідністю і посадових осіб різних рівнів. У багатьох випадках відповідальні особи добре розуміються на існуванні певних бар'єрів, але на практиці у своїй діяльності не впливають на їх подолання. В цілому практика ігнорування досвіду і потреб виборців з інвалідністю є надзвичайно розповсюдженою. Бракує розуміння, яким чином забезпечити уникнення чи зменшення бар'єрів зусиллями таких осіб, які за це відповідають.

До програм підготовки членів виборчих комісій усіх рівнів, починаючи з ЦВК, посадових осіб і державних службовців у чиї обов'язки входять питання, пов'язані з організацією виборчого процесу, роботи у виборчому процесі громадян з інвалідністю,

дотримання прав людей з інвалідністю в організації виборчого процесу. Держава повинна сприяти й тому, щоб спостерігачі мали таку підготовку.

Процес організації виборів має включати, наскільки це можливо, залучення спеціалістів, які розуміються на особливостях комунікації, перекладачів жестової мови, тих, хто володіє навиками допомоги людям з інвалідністю, які пересуваються на візку.

Недостатнє володіння ситуацією державними органами, які мають обов'язки, пов'язані з організацією виборчого процесу або працюють в інтересах людей з інвалідністю.

Державні органи, які відповідають за організацію виборчого процесу, повинні забезпечити постійний моніторинг стану забезпечення виборчих прав осіб з інвалідністю.

Висновки та рекомендації

За результатами проведеного аналізу пропонується:

На законодавчому рівні:

виключити дискримінаційні норми, які стосуються того, що громадяни, яких визнано судом недієздатними, не мають прав голосу;

передбачити внесення до бази даних Реєстру відомостей про тимчасову нездатність виборця самостійно пересуватися, перебування виборця на день голосування на виборах у стаціонарному закладі охорони здоров'я, даних про виборців з видами зору тощо;

зобов'язати ЦВК та суб'єктів виборчого процесу із числа кандидатів пристосовувати свої веб-сайти таким чином, щоб розміщена на них інформація відповідала вимогам, встановленим постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2013 року № 730;

зобов'язати ЦВК та суб'єктів виборчого процесу із числа кандидатів вживати заходів щодо створення для осіб з інвалідністю матеріалів у доступних форматах на всіх етапах виборчого процесу (реєстраційні документи, агітація, (програми, кампанії, дебати, реклами, листівки), плакати, бюлетені) та уповноважити ЦВК на затвердження відповідних вимог; збільшити кількість альтернативних методів голосування; голосування на території, прилеглій до території виборчої дільниці (наприклад, на паркувальній стоянці біля виборчої дільниці, безпосередньо в автомобілі, на якому приїхав виборець або на якому його привезли); голосування через пошту або Інтернет;

дозволити використання під час голосування виборцем з інвалідністю, який не може самостійно заповнити виборчий бюлетень чи опустити його у виборчу скриньку, допоміжних пристроїв (луп, трафаретів та інших засобів);

передбачити позачергове голосування виборців з інвалідністю;

уніфікувати у законах про вибори та референдум термінологію, яка стосується осіб з інвалідністю, процедури та механізм реалізації ними права на голосування (термін їх здійснення);

передбачити включення до виборчої документації (документації всеукраїнського референдуму) відомостей про кількість виборців, які проголосували на відповідних виборах (всеукраїнському референдумі) за місцем проживання, що постійно (тимчасово) не здатні самостійно пересуватися, а також про недієздатних і виборців з вадами зору тощо. Забезпечити оприлюднення відповідної інформації та доступ до неї.

На підзаконному рівні:

затвердити стратегію створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю як під час передвиборчого процесу, так і під час голосування;

виділити бюджетні кошти на створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу (навчання працівників (членів) ЦВК та інших виборчих комісій, пристосування приміщень (як з зовні, так і

всередині) дільниць (прилеглих до них територій), придбання допоміжних пристроїв тощо);

затвердити графік створення доступності приміщень, в яких будуть розташовані вибори дільниці (як всередині, так і з зовні приміщення), у тому числі, із прилеглою до них територією.

Центральній виборчій комісій:

провести разом із громадськими організаціями інвалідів комплексний і системний аналіз законодавства з питань виборів та референдуму на предмет забезпечити доступності виборчого процесу для осіб з інвалідністю, а також моніторинг його виконання, забезпечивши підведення відповідних підсумків та напрацювання рекомендацій;

деталізувати вимоги до приміщень, в яких здійснюють свою діяльність відповідні виборчі комісії та комісії з референдуму, з метою створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю як під час передвиборчого процесу, так і під час голосування;

встановити вимоги до матеріалів, що використовуються на всіх етапах виборчого процесу (реєстраційні документи, агітація (програми, кампанії, дебати, реклами, листівки), плакати, бюлетені);

затвердити методичні рекомендації стосовно реалізації особами з інвалідністю права голосу альтернативними методами голосування;

доповнити переліки обладнання та засобів, які необхідні бути у наявності на дільниці, а також закупити їх;

затвердити методичні рекомендації стосовно того, у чому може полягати допомога виборцю з інвалідністю (наприклад, для сліпих, з ураженням верхніх кінцівок тощо), який не може самостійно заповнити виборчий бюлетень чи опустити його у виборчу скриньку;

розробити та забезпечити затвердження в установленому порядку навчальних програм (курсів, посібників, довідкових матеріалів) для працівників (членів) ЦВК та інших виборчих комісій щодо створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу. Передбачити у відповідних матеріалах інформацію про потреби та можливості осіб з інвалідністю різних нозологій, у тому числі з порушенням органів зору, слуху, опорно-рухового апарату, з розумовою відсталістю, психічними розладами, а також про правила поведінки та спілкування з ними і навчання працівників (членів) комісій методами забезпечення голосування осіб з інвалідністю;

запровадити практику визначення у ЦВК і на дільницях працівників (членів), які були би безпосередньо відповідальними за створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу;

запровадити на постійній основі практику залучення представників організацій, які представляють інтереси осіб з інвалідністю, до участі у підготовці висновків з питань, які стосуються створення сприятливих умов

для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу, а також залучити до цього науковців, фахівців та експертів;

проводити просвітницьку роботу та навчання працівників (членів) ЦВК та інших виборчих комісій з питань створення сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу;

передбачати постійно у своєму плані роботи заходи, пов'язані із створенням сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу;

провести моніторинг доступності приміщення (як всередині, так і з зовні), в якому розташоване ЦВК, і прилеглої до нього території;

Організаціям, які представляють інтереси осіб з інвалідністю:

забезпечити реєстрацію своїх представників у якості спостерігачів на виборах з метою здійснення контролю за створенням сприятливих умов для осіб з інвалідністю під час виборчого процесу або ініціювати включення до переліку контрольних питань відповідних показників іншими спостерігачами, а також оприлюднювати відповідні результати спостереження;

створити навчальні матеріали для виборців, щоб мотивувати людей з інвалідністю брати участь у виборах в якості виборців, спостерігачів, кандидатів, посадових осіб тощо.

Джерела:

1. «Аналіз забезпечення рівного доступу людей з особливими портебами до правосуддя» (Проект USAID «Справедливе правосуддя», 2015, РГБФ «Право і Демократія», 2015);
2. «Оцінка ситуації щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до виборчих та політичних процесів в Україні» (2015);
3. Національна асоціація інвалідів України;
4. Всеукраїнська громадська організація «Правозахисна спілка інвалідів»;
5. ДСА України.